

SZENDE KATALIN: A SOPRONI POLGÁRSÁG ANYAGI KULTÚRÁJA A KÉSŐ-KÖZÉPKORBAN

Bevezetés

A középkori „reáliák” napjainkban egyre intenzívebbé váló kutatása olyan „tömeges források” felhasználását helyezte előtérbe, melyek az adatok fennmaradásának esetlegességét éppen nagy számuk révén képesek kiküszöbölni, és így nemcsak érdekes színfoltokat tudnak a mindennapi életből felvillantani, hanem arányaiban is hitelesebb képet adhatnak. Az egy-egy ilyen forráscsoport elemzésével nyert adatokat még a kedvezőbb forrásadottságokkal rendelkező vidékeken is szembe kellene vetni egymással,¹ a rosszabb helyzetben levő Magyarország esetében pedig elengedhetetlen ez a munka. Dolgozatom két ilyen, nagy számban fennmaradt forrásnak, a későközépkori végrendeleteknek, valamint egy szintén későközépkori szemétködőr régészeti leletanyagának egymást kiegészítő vizsgálatán alapul. A vizsgálódás színhelye a mai Magyarország területének középkori írásos és tárgyi anyaggal talán legbőségesebben rendelkező városa, Sopron.

A későközépkori (1393-1526) végrendeletek vallomása a város társadalmáról és anyagi kultúrájáról

1. A végrendelkezés és a végrendelkezők

Középkori városainkban a legnagyobb mennyiségben fennmaradt személyes jellegű iratanyagot a végrendeletek jelentik. Hogy ezek művelődéstörténeti forrásértékét helyesen ítélhessük meg, előljáróban néhány szót kell szólni arról, hogy kik, és milyen szándékkal foglalták (foglaltatták) írásba végakarataikat. Erről általánosságban tájékoztat a *Summa legum* című magánjogi kompendium², melyet a XIV. század végén állíthattak össze a közeli Bécsűjhelyen, és amely Közép-Európa legtöbb városában használatban volt. Az ezzel nagyjából megegyező soproni előírásokat pedig a városi tanács 1418-ban kelt ilyen irányú szabályrendelete rögzítette.³

Az előbbi összefoglalás szerint minden felnőtt korú (fiúknál 14, lányoknál 12 év felett) jogilag független, ép elméjű ember kinyilváníthatja írásos végakaratait, ezen belül az egyháziak természetesen csak magánvagyonukat vehették számításba. A kedvezményezettek köre még ennél is szélesebb: az elítéltek kivételével minden embernek, továbbá egyházi intézményeknek (*locis sacris: ecclesiis ac monasteriis*) is juttathattak. Az egyenesági rokonokat persze csak igen indokolt esetben lehetett mellőzni.

Azon javak köre, melyeket a testamentumokban megemlítenek, minden értékkel bíró dolgot felölelt, csak arról nem írhattak, *de quibus non est commercium*, tehát ami nem képezheti kereskedelmi forgalom tárgyát. A felsorolt javak lehetnek jelenvalók, vagy csak a jövőben keletkezőek is. A javak mellett különböző intézkedéseket is írásba foglaltak. Az okirat érvényességét legalább két tanúnak kellett igazolni.⁴

Hogy végül is mi került be a végrendeletbe, az nem annyira a jogi megkötésektől, mint az egész aktus céljától függött. Az írásbeli végrendeletkezést az hívta életre, hogy az örökhatyók a jog szerint rokonaiknak járó javak mellett más, életükben fontos szerepet játszó személyeknek, intézményeknek, mindennek előtt az egyháznak is juttatni kívántak vagyonukból. Az ősforma tehát a lélek üdvére tett adomány volt, mely végső soron szintén az örökhatyó üdvözülését szolgálta.⁵

Az egyenesági rokonokat illető javakat viszont nem volt szükséges felsorolni, csak a többi rokonnak és ismerősnek szánt hagyatékot. Világi viszonylatban tehát a testamentum kifejezhette a szűkebb-tágabb közösségen belüli erőviszonyokat is, és lehetőséget adott a vagyon újraelosztására.⁶

Hogyan tükröződik mindez a soproni anyagban? Az 1393 és 1526 közötti időszakból 314 végrendelet, ill. hagyatéki leltár maradt ránk. Időbeli megoszlásuk nem egyenletes (1. ábra), amit részben a forrásadottságok magyaráznak. Az 1430-as évek előtt nagyrészt két városi könyvbe vezették a végrendeleteket⁷. Ebben az időszakban honosodott meg az írásos testamentum-hagyás szokása, melyben valószínűleg a környező nagyobb települések (Bécs, Pozsony, esetleg Bécsújhely) modell szerepe érvényesült. Az 1430-1450-es évek alacsony számai a városi könyvelés rendszertelen vezetésének tulajdoníthatók. Az 1470-es évek közepétől többnyire külön oklevélen maradtak fenn a végrendeletek.

Ekkortól már egy bizonyos városi rétegen belül ez a szokás bevetté vált, egy-egy családon belül többen is éltek vele. Az egyes évekre lebontott időbeli megoszlás (2. ábra) még így is elég nagy ingadozásokat mutat. Mivel azonban a végrendelet megírása és az örökhatyó halála, ill. a végrendeletnek a tanács előtti bemutatása között⁸ legtöbbször hetek, sőt hónapok teltek el, messzemenő következtetéseket nem lehet ebből levonni. Az évi 5 végrendeletnél nagyobb értékek esetében 1495-ből van adatunk pestisjárványra.⁹ Járvány lehetett 1521-ben is, amikor az azévi 21 végrendeletből 13 mintegy másfél hónapon belül (okt.18-dec.5.) kelt, Sixt Schadenhart pedig ő maga és leánya temetéséről együttesen intézkedett.¹⁰

A fennmaradt (és az esetleg megsemmisült) végrendeletek együttesen is csak a lakosság töredékéről adnak képet. A végrendeletkezés bevett szokássá válása után, a XV/XVI. század fordulóján, az 1526 előtti emberöltőt figyelembe véve ez az arány kb. 7%. A becslés a következőkön alapul: a város lakossága mintegy 3000-3200 fő.¹¹ Ebből kb. 40% lehetett kiskorú, tehát elvileg 1800-1900 lakos végrendeletkezhetett. A város lakossága kb. 30 év alatt cserélődött ki teljesen (első gyermeke születésekor az apa átlagosan 30 éves volt)¹². Az 1495-1525 közti időből 119 soproni lakos végrendelete maradt fenn. Kb. 10%-os pusztulással számolva 131 végrendelet készülhetett, ez pedig a nagykorú lakosság 6,9%-a.¹³ Meglepően azonos eredményt hozott a végrendeletkezők és az adózók névsorának összevetése (1/b táblázat), ahol 6,3% volt azon adózók aránya, akik a későbbiekben végrendeletet hagytak maguk után. A 10%-os forráspusztulást itt is hozzászámítva ismét 6,9%-ot kapunk. Ez az arány az 1424/27-es adójegyzékekben még csak 4,1 ill. 4,5%. (1/a táblázat).

Ez a körülbelül 7% azonban korántsem volt homogén csoportja a polgárságnak, foglalkozás, vagyonosság, lakhely szerint erős eltérések mutatkoznak. A következő néhány szempont vizsgálata arra próbál választ adni, hogy a végrendeletekből az anyagi kultúrára levont következtetéseket mennyiben van jogunk általánosítani. A 314 testamentum összesen 288 háztartást jelent, mert több esetben férj és feleség egyaránt végrendelezett, míg egy személy utólagos módosítása csak 4 esetben fordult elő. A nőktől származó végrendeletek aránya 32,1% (101 db), ezek kétharmada férjes asszonyoktól, egyharmada özvegyektől származik (2/a táblázat). A férfiak között a nőtlenek számát (60 db = 19%) a köztük levő 34 pap növeli meg. A nős férfiak aránya a legmagasabb: az összes ilyen témájú irat 43,6 %-a, míg az özvegy férfiak száma jóval alatta marad az özvegy nőkének. Összességében csupa olyan családi állapotú embertől maradt fenn végrendelet, akik egy bizonyos vagyon teljes jogú birtokosaként léptek fel¹⁴. Egyik csoportjuk (főleg a papok, valamint az özvegyek egy része) nem rendelkezett olyan közeli hozzátartozóval (házastárs, vagy törvényes gyermek), akit főörökösként megnevezhetett volna, míg más részük a főörökös mellett vett számba más világi és egyházi kedvezményezetteket.

A végrendelezők, ill. legközelebbi családtagjuk foglalkozásai megfelelnek a város középső és felső rétegében előfordulóknak, bár az arányok (2/b táblázat) néhány esetben módosulnak. Kézműves- vagy szolgáltató mesterséget űzőtt 80 végrendelet szerzője, ez a családi átfedéseket leszámítva 66 különböző háztartást jelent¹⁵.

Szamarányuk az összes végrendelezők között (25,4%, ill. családokat számítva 22,9%) nagyjából megfelel az iparosok városbeli arányának¹⁶. Az iparos-végrendeletek 23 foglalkozási ág között oszlanak meg. (3. ábra), legnagyobb arányban az élelmiszeripar van képviselve, a mészárosok (16 személy 14 családból) és a pékek (7 személy 6 családból) révén, ezt követik a bőrfeldolgozó-ipar mesterségei (8 tímár, 4 varga, 3 nyerges, 1 szíjgyártó), míg a ruházati- és textilipart 6 családhoz tartozó 7 szabó, továbbá 6 szűcs, 2 kalapos, 1 posztónyíró, és 1 takács képviseli. Azok az iparágak fordulnak elő tehát a legnagyobb számban, amelyek a város és közvetlen környéke ellátásában a vezető szerepet vitték. A fém- és fafeldolgozó iparokhoz tartozó végrendelezők száma azonban mindenképpen alatta marad e mesterségek városbeli fontosságának. A magyarázat itt talán (a kovácsok kivételével) az önálló céhszervezet hiányában keresendő. A luxusiparágak, pl. az ötvösség hiánya elsősorban a közeli osztrák városok erős versenyére mutat.

A végrendelezők legnagyobb része — ahogyan az Sopron társadalmának egészére jellemző volt — a szőlőbirtokos polgárok közül került ki. A csak szőlőbirtokból, és esetleg kiskereskedelemről élők aránya is meghaladja az 50%-ot, bár ez alacsonyabb a városi átlagnál. Mellékjövedelem-forrásként (iparúzás, nagykereskedés mellett) további 30% foglalkozott szőlőműveléssel¹⁷. A nagykereskedők és a papok (4 plébános és 1 szerzetes kivételével javadalmasok) aránya a végrendelezők között magasabb, mint a város társadalmának egészen belül¹⁸. A nemesek egy része nem lakott a városban, csak érdekeltségeik voltak itt, míg a világi értelmiségiek annyira eltérő tevékenységekkel foglalkoztak (vámos, írnok, orvos, stb.), hogy nehéz egységes csoportként értékelni őket.

A végrendelezők társadalmi összetétele tehát nem tükrözi pontosan a város lakosságának összetételét. Nemcsak az anyagi helyzet befolyásolta, hogy hagyott-e valaki testamentumot. A legszegényebb rétegek (kapások, kontárok, napszámosok, szolgák, stb.) természetesen — bár jogosultak lettek volna végrendelezésre — mint

sajnos szinte minden írásos forrás esetében, nem foghatók meg¹⁹, de az elegendő vagyonnal rendelkezők közül is inkább a mozgékonyabb, a szokásjogtól hamarabb elszakadó, szélesebbkörű kapcsolatokkal rendelkező emberek fordulnak elő. Ezért nem éri el a városi átlagot a csak szőlőművelésből élő örökhagyók aránya.

A végrendelkezők vagyoni megoszlása tükrözi a város lakói közti vagyoni különbségeket, mely még a szükségképpen vagyonosabb örökhagyók közt is megmutatkozik²⁰. (4. ábra) A polgárok vagyonosságának vizsgálata az adójegyzékekben feltüntetett összegeken alapul, de mert a vizsgált forrásanyag több mint egy évszázadot ölel fel, ezek az összegek nem voltak közvetlenül összehasonlíthatók. Így azt számoltam ki, hogy az egyes polgárok hányszorosát fizették az azévi egy adózóra jutó városi adónak. A Soporonban általánosan használt bécsi dénár értékingadozásai miatt az átlagos adót és a fizetett összeget a mindenkori pénzláb szerint magyar aranyforintra számítottam át (3. táblázat)²¹. Az így kapott tényleges adó/átlagos adó hányadosok (a továbbiakban: adóindex) már összehasonlítható abszolút összegek, melyeket az egyes tárgycsoportok tulajdonosainak vagyonosságát vizsgálva is fel lehet használni. Óvatosságra int azonban, hogy a végrendelkezés és a hozzá legközelebb eső adójegyzék dátuma között esetenként több év különbség is lehet, és hogy a fenti számításokat csak a végrendelkezők kétharmadánál (206 esetben) tudtam elvégezni²².

Az összesített grafikon oszlopai azt mutatják, hogy mintánk a vagyoni megoszlás szempontjából eléggé reprezentatív, bár a végrendelkezők adóindexeinek aránya a vagyonosabbak felé tolódik el: a végrendelkezők az átlagos adónak átlagosan 3,8-szeresét fizették. Ezen szám mögött azonban igen nagy szélsőségek húzódnak meg, a szegény özvegyasszonytól (Suntlichin, 0,16) a nagykereskedő-patríciusig (Lienhart Ainweg, 32,4). A testamentumot hagyók 17,2 %-a (35 személy) fizetett az átlagon aluli adót, de ebből 11 özvegyasszony volt. A leggyakoribb (41,2%) az átlagos adó és annak háromszorosa közti adóindex, tehát a középrétegek vannak a legerősebben képviselve. Az azt követő csomópontok (5,5-6; 9-10,5; 15-16) a leggazdagabb iparosok (3. ábra), ill. a patríciátus kiemelkedő vagyonú tagjait jelzik. Ez utóbbiak szinte kivétel nélkül a város vezetésében is részt vettek: a leggazdagabb 26 végrendelkező, ill. legközelebbi hozzátartozójuk közül csak öten nem voltak tagjai a belső tanácsnak, de ezek közül is Alföldi Bálint királyi harmincados volt²³.

A vagyoni helyzet és a foglalkozás között, bár nem lehet merev korlátokat felállítani, tendenciaszerű összefüggések több esetben megfigyelhetők. Az iparos végrendelkezők vagyoni koncentrációja pl. sokkal alacsonyabb volt, mint a szőlőbirtoklásból és kereskedeleméből élőké. Az átlagnál kevesebb adót 17,3 %-uk fizetett, az átlag és annak háromszorosa között 54,3 %-uk adózott, és ez 13 %-kal meghaladja az összes végrendelkezőre számított fenti értéket. Ennek megfelelően az átlag háromszorosánál is többet 28,8 %-uk fizetett, ezek voltak a patríciusok felé orientálódó, vagy soraikba tartozó kézművesek. A fent említett leggazdagabb 26-ban azonban csak Ulrich Fleischacker, valamint Grätzer Kristóf mészáros negyedik felesége és lánya, Katalin, Blasi Werfenring felesége²⁴ szerepelt közülük. Ez egyben arra is utal, hogy az iparosok között a mészárosok voltak a legjobb anyagi helyzetben, őket követték a tímárok, a pékek és a szűcsök²⁵.

A másik fontos dimenzió, amit a városi polgárság egésze és a végrendelkezők összehasonlításánál vizsgálnunk kell, a térbeli elem. Hol laktak a végrendeletek szerzői? Erre az adójegyzékek, és más, helyrajzi sorrendben felvett listák alapján adhatjuk meg a választ²⁶. A lakóhelyeket 276 végrendelkező esetében lehetett azono-

sítani. A lakóhely szerinti megoszlásban mutatkozó egyenetlenségek érdekes fejlődést jeleznek (4. táblázat): a korai végrendeletek többsége a külváros 2. fertályában lakó személyektől származik, ez tükröződik az 1424/27-es adójegyzékkel összehasonlítva is (1/a táblázat). 1440 előtt belvárosi lakosoktól 16, a 2. fertálybeliektől 19 testamentum maradt fenn. Úgy tűnik tehát, hogy még a városi kiváltságok megszerzése után másfél évszázaddal is az egykori váralja tömörítette a mozgékonyabb elemeket, talán azért is, mert a legfontosabb távolsági kereskedelmi utak (Bécs és Pozsony felől) ezen a külvároson haladtak át, hogy a széles piactérre vezetve kerüljék el a zárt belvárost²⁷.

A XV. sz. közepétől már a belvárosi lakosok aránya a legmagasabb, bár egy részük (főleg a Templom u. és a Kolostor u. lakosai) csak életük végére jutottak belvárosi ingatlanhoz. Ebből az időszakból a 2. negyedből iparosok és szőlőbirtokos-polgárok testamentumai maradtak fenn. Az 1., 3., és 4. negyed nagyobb telkei inkább a majorságok kialakulásának kedveztek, az ezeken bérlokként élő kis egzisztenciák pedig nemigen végrendelkeztek. A XVI. sz. fordulóján és első negyedében a belvárosnak szinte minden részéből (kivéve az Új u.-i zsidó házakat) maradt fenn végrendelet.

A 2. negyedet az 1480-as évektől egyre inkább a papok képviselik. Az oltárjavadalmas házak²⁸, melyek éppen az ilyen célra tett végrendeletek révén szaporodtak meg, zömmel a Szt. Lélek (a középkorban Rózsa) és a Pozsonyi (Szt. Mihály) utcában álltak. Míg a XV. sz. első felében a végrendelkezők (főleg az iparosok) a Kovácsok utcájában és a Rózsa utcában laktak, a század végére a hangsúly a beneficiátus házak körzete felé tolódott el, még a világiak esetében is. Ez a körzet áterjedt a 3. negyed nyugati felére is, a Balfi és a Halász utca elejére. A 4. negyed — bár adózóinak számát tekintve az 1.-2. helyen áll a külvárosok között — csak az 1470-es évektől szerepel nagyobb számban végrendelkezők lakhelyeként. Ezek a polgárok részben a városáron kívül húzódó széles piactéren (Fapiac és Állatvásár tér), részben a várost délről lezáró, és egyben a Győr felől bevezető Hosszúsort mentén helyezkedtek el. A XVI. sz. elejére már a tősgyökeres belvárosi polgárok végrendeletei vannak többségben, a városon belüli mobilitás kisebb arányú.

Szórványos adataink alapján a különböző vagyonú örökhagyók városon belüli elhelyezkedésére messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a külvárosokban elhelyezkedők adóindexe általában 3 alatt volt, ezt meghaladó értékeket az 1. (3 esetben) és a 2. negyedben (8 esetben) találhatunk, zömmel a XV. sz. közepe előtt. A legvagyonosabb 2. negyedbeliek szinte kivétel nélkül a városároktól északra húzódó Kovácsok utcájában éltek. A későbbi évtizedekben a gazdagabbaknak életük végére sikerült belvárosi házhoz jutniuk. Ennek ellenére a belvárosi végrendelkezők között is voltak, akik az átlagon alul adóztak, összesen 5 személy, közülük négy iparos, ill. hozzátartozójuk. Lakóhelyük a belváros legkülönbözőbb pontjain lehetett, míg a legtöbbet adózók határozottan annak északi felére, a Fő térre, és a belőle kiágazó utcák északi felére koncentrálódtak. A legtöbb végrendelkező (41) a Szt. György utcában élt, a Fő téren 28-an, a Templom utcában 25-en, a Kolostor utcában 11-en laktak. Az Előkapu és a Fő tér között elhelyezkedő néhány házban is kiemelkedően gazdag polgárok (pl. Lienhart Ainweg, Niklas Juding, Ulreich Seiberlich) éltek.

Bevezető áttekintésünk végén megállapíthatjuk, hogy bár a rendelkezésünkre álló forrásanyag a városi lakosság vagyoni-, lakóhely- és foglalkozás szerinti megoszlásának szinte teljes spektrumát átfogja, jelentős eltolódással kell számolni az 1480

után keletkezett, belvárosi középpolgároktól és patríciusoktól, valamint a papságtól származó végrendeletek javára. Az anyagi kultúrát illető következtetéseink ezekre a csoportokra lesznek a leginkább jellemzőek.

2. A végrendeletekben előforduló ingóságok

A végakaratok és hagyatékok írásba foglalását a múlt század vége óta több tudományág képviselői használják fel saját céljaikra. A német nyelvterületen a kutatás kezdetén a jog- és családtörténeti megközelítés volt az uralkodó²⁹. A város- és kultúrtörténeti szempontok *A. von Brandt* alapvető cikke után kerültek előtérbe. A francia feldolgozások nyelvészeti vizsgálatokkal egészültek ki³⁰. A soproni fejlődéshez legközelebb álló alsó-ausztriai területek anyagi kultúráját *G. Jaritz* dolgozza fel példamutatóan³¹.

Az előbb felsorolt területeknél sajnos szűkösebb magyar végrendeleti anyagot művészettörténeti³², néprajzi³³, kultúr- és társadalomtörténeti³⁴ szempontból is vizsgálták, tehát a nemesi, polgári, és a nagyrészt újkori paraszti testamentumokat és hagyatéki leltárakat egyaránt bevonták a kutatásba. A polgári anyag főleg felvidéki és erdélyi városokban maradt fenn, és egy részüket itt is dolgozták fel³⁵.

Sopron várostörténeti irodalmában szintén helyet kapott már ennek a forrástípusnak a felhasználása. *Házi J.* egyháztörténeti összefoglalása³⁶, és *Mollay K.* ház- és családtörténeti tanulmányai³⁷ is bőven merítettek ezekből a forrásokból. Az egyetlen, kifejezetten az anyagi kultúrára, ezen belül a lakásviszonyokra összpontosító tanulmány³⁸ a XVII-XVIII. sz.-ot öleli fel.

Minden ilyen témával foglalkozó tanulmány először a forrásbázisból adódó hiányokat kell hogy számbavegye. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem a teljes tárgyi anyagot foglalták írásba. A legtöbb végrendeletben, főleg a vagyonosabbaknál az ingóságok említése másodlagos volt a pénzösszegek és az ingatlanok gondos részletezése mellett. A válogatási szempont elsősorban az ingóságok értéke volt. Az az alsó értékhatár, amit még figyelembe vesznek, örökhagyóként az illető vagyონossága és igény szintje szerint változik. Ezért azok a tárgyak az igazán érdekesek, amelyek a különböző társadalmi helyzetű örökhagyóknál az értékelés határeseteit jelentik. Kellő számú végrendelet esetén tehát társadalmilag differenciáltabb képet kaphatunk a városlakók anyagi kultúrájáról³⁹. A viszonylag nagyobb időbeli keresztmetszet pedig a tárgyak dinamikus mozgását teszi megfigyelhetővé. A vagyoni helyzeten kívül még sok minden befolyásolta, hogy megemlíttettek-e egy tárgyat, vagy sem: hogy milyen kiterjedt volt az örökhagyó rokonsági köre, hogy milyen (főleg egyházi) intézmények javára miféle anyagi eszközök biztosítása volt a legcélyszerűbb. Az ilyen adományokban „jámborság és üzleti ravaszság, közösségi cél vállalása és személyes dicsőségvágy”⁴⁰ egyszerre nyilvánult meg.

Korlátot jelent az is, hogy a megemlíttett tárgyakat nem tudjuk minden esetben magunk elé képzelni. Az örökhagyó számára ugyanis csak az volt a fontos, hogy halála után a megadott leírás alapján ki tudják választani javai közül azt a tárgyat, amire ő gondolt. Reprezentatív adományoknál a tárgy anyagát és értékét hangsúlyozzák, részletes leírásra azonban ritkán volt szükség. Gyakran még azonos kifejezésekhez sem lehet egy meghatározott tárgyformát rendelni, mert a szavak egy tárgytípus több változatát is jelölhették, és az örökhagyó túlértékelhette, vagy alábe-

csülhetett egy-egy kifejezés használatával az ingóságát. Ebben a kérdésben csak a tárgyi anyag és a képes ábrázolások segítségével hívásával lehet előbbre lépni.

A részletezett nehézségek ellenére sem lesz talán érdektelen tárgycsoportonként áttekinteni az 1393 és 1526 közti végrendeletekben megemlített ingóságokat. Számuk (2014 tétel, ami esetenként több darabot is jelenthet) minőségi, leíró elemzésen kívül mennyiségi, statisztikai vizsgálatokra is alkalmas ad⁴¹.

A tárgyak tárgycsoportonkénti megoszlása (5. táblázat) a személyhez kötődő, és egyben reprezentációra is alkalmas ingóságok túlsúlyát mutatja. Ez természetesen nem tükrözi az egyes tárgycsoportoknak a mindennapi életben, ill. a családok költségvetésében elfoglalt helyét: pl. egy passauai háromtagú család a XV.sz. végén kiadásainak 80 %-át költötte élelmiszerre, 9 %-át öltözködésre, és csak a fennmaradó 11 %-ot az összes többi vásárlásra⁴², melyek esetünkben a tételeknek több mint a felét teszik ki. Áttekintésünkben a legszorosabban személyi használatú tárgyakból indulunk ki, és a csoportokon belül a főbb típusokat vizsgáljuk meg.

Ékszerek

Ez a tárgycsoport a személyes jelleg mellett első látásra nyilvánvaló értékhorozó is volt, hiszen anyaguk kivétel nélkül nemesfém, drágakő, vagy gyöngy. Az egyes tárgytipusok gyakoriságát tekintve azonban mégsem állnak vezető helyen. (Ld. 5. táblázat) Ugyanezt a tendenciát lehetett Bécsben is megfigyelni⁴³. Ez egyben azt is jelenti, hogy a polgárság viszonylag kevés ékszerrel rendelkezett, hiszen ezeket okvetlenül tovább örököltették, vagy az egyháznak ajánlották volna, ha lett volna a birtokukban, — leszámítva természetesen a temetéskor a földbe került tárgyakat. A főbb típusok megegyeztek a nemesség által használtakkal, csak számuk és értékük volt kisebb⁴⁴.

Övek (Gürtel; cingulus) — A leggyakrabban előforduló ékszer típus, (52 tétel). Anyaguk szinte kivétel nélkül ezüst, legalábbis ami a vereteket illeti. Néhány bővebb leírásból (II/5.139-140) a megkülönböztető „frawen gurtel” kifejezésen kívül két típust lehet szétválasztani⁴⁵: az egyik a lemezes öveké (plechene, geplecht — II/1.257, 290), ahol textil alapot külön nem említenek. A másik a csatokkal, vagy boglárokkal (mit spangen) díszített, általában nemesebb textilanyagokra (selyem, atlasz) felvarrtaké. Ezek aranyozott ezüst díszítményekkel, díszes kapcsokkal és a kapcsokról leógó aranyozott láncszemekkel (II/1.303) is készülhettek. Egyes esetekben a „parten” nem a veretek alapjául szolgáló szélesebb szövetsíkot jelenti, hanem egy keskeny szegély lehetett, ilyenkor a leírásban nem az *auf*, hanem a *mit* előjárószerű szerepel. (mit rotguldein parten, II/1.136 — mit roten parten, II/1.288). Az ékszerek közül a legtöbb érték-adat is az övekre vonatkozik, mert könnyen zálogba tették őket. Az összegek általában 3-6 aranyforint között mozognak, míg előfordult egy 9 Aft-ot érő női öv is (II/1.102). Kivételes lehetett Hans Kolbat nejének, Ilonának 24 Aft-ot érő ezüstöve, mely egy arasz hosszúságú megkötővel rendelkezett (II/1.418). A fenti zálogösszegek természetesen alatta maradnak a tárgyak valódi értékének⁴⁶. Az övek hosszúsága egyébként is fontos volt, hiszen így több veret, több anyagráforgatás növelhette értéküket. A több mint másfél méter hosszú övek az egész késő-középkoron keresztül divatosak voltak⁴⁷.

Gyűrűk (Ring, Vingerl; anulus) — Szintén gyakori személyes ékszer. Az összes többi ötvöstaraggal ellentétben kisebb méretük miatt ezek kevés kivétellel aranyból készültek. A részletesebb leírások alapján különböző színű drágaköveket

(türkiz, zafír, rubin) foglaltak beléjük. Egy esetben a leírás aranyozott réz foglalatot említ (II/5.139). Az egyik gyűrűn, melyet neve szerint (dawmring) a hüvelykujjon viseltek, írás is volt (uo.)⁴⁸. Érdekes még Otto Meller abroncsokból sodrott (raifflohn gewundten) gyűrűje (II/1.378), melyet a Boldogasszony templom plébánosára hagyott, hogy árából misét mondjon. Külön kell szólnunk a szintén aranyból készült pecsétgyűrűkről (pedschadring). A középkor végére a legtöbb soproni polgárnak, ill. családnak volt saját pecsétje, ezt esküdként, vagy tanúként való szereplésük is szükségessé tették⁴⁹. Végredeleteik között mégis csak összesen hat alkalommal említ ilyet 4 örökhagyó. Ezekből is 2-2 megegyezik, mert Lienhart Vossenperger neje Schwingenhammer Bálint feleségére hagyta két pecsétgyűrűjét, aki ezeket Hans Mairnak örököltette tovább. További két esetben olvashatunk pecsétéről. Ez a kis szám talán azzal a ravatalképeken is megörökített szokással függ össze, hogy az elhunytat pecsétgyűrűjével az ujján temették el, így akadályozva meg a pecsét illetéktelen kezekbe jutását.

Gyakori női fejdísz volt a *párta* (Partten, Pertel). Végredeleteinkben 13 darab fordul elő. Értéktörző funkciójuk miatt ezek az esetek felében férfiak testamentumában szerepeltek, de ebből viseletükre nem lehet következtetni. A párták egy része az öveknléírt bogláros típust követi, aranyozott ezüst veretekkel, egy esetben tiszta aranyból (II/1.374). A másik csoport a gyöngyös pártáké (perlen parten) — anyagunkban 61 % az arányuk — ezek is szövet alapra lehettek felvarrva. A későbbi évszázadokban a két típus kombinációjából kialakuló gyöngyös-bogláros párták terjednek el az egész ország köznemesi viseletében⁵⁰.

A nem *párta* néven említett más gyöngyös fejékek (widel, khron) talán nem fogták teljesen körbe a fejet. A gyöngyös díszítésmód a mellíszeknél (brustuck) is elterjedt, sőt gyöngyszemeket önmagukban is tovább örököltettek.

Nyakékek (Halssgoller) és *láncok* (Khetlein) kisebb számban, főleg a vizsgált időszak második felében fordulnak elő, anyaguk arany, ezüst, gyöngy egyaránt lehetett. A többi ékszertípus: *csatok*, *boglárok* (Gesperr) szorosan az öltözkéhez tartozik, általában a ruhadarabokkal együtt említik őket, ezek értékét emelték. Szintén az öltözkéhez tartoztak a különböző *erszények* és *pénzeszacskók*, melyek a zsebek hiányát pótolták. A pénz mellett minden apró használati tárgyat ilyenekben tarthattak⁵¹, és az erszények selyem vagy bársony anyagukkal, gyöngyös díszítésükkel maguk is jelentős értéket képviseltek. Általában az övről lógtak le⁵², de viselhették nyakban is őket (Halspewtl, II/1.137). A divattal, ill. a hajviselettel lehetett összefüggésben a nyakláncok kis száma, és a fülbevalók és karkötők teljes hiánya.

Az ékszerek birtoklásában mutatkozó egyenlőtlenségek sarkítottan tükrözik vissza a város lakosságán belüli vagyoni különbségeket (6/a. táblázat). Az adójegyzékekből azonosítható 37, ékszerről rendelkező személy közül senki sem fizetett az átlag alatti adót, míg majdnem felük (49 %) az átlagos adó ötszörösénél is többet fizetett. Ezek az eltérések a foglalkozásokban is megmutatkoznak. Az összes ékszeremléteseknek csak 18 %-a származik iparosoktól, és ha az ezek 40 %-át birtokló mészáros családokat leszámítjuk, ez az arány 12 %-ra csökken. Az ezüst- és aranyékszerek tehát egy elég szűk felső réteg reprezentációs eszközei voltak. A javadalmas papok mindegyike szintén rendelkezett több-kevesebb ékszerrel, ezek a rövid leírások alapján megegyeztek a világi emberek által birtokoltakkal.

Az ékszerek *értékét* szinte kizárólag anyaguk jelentette, a művészi kivitel olyannyira nem becsülték meg, hogy gyakran a legszebb darabokat is beolvasztásra szánták⁵³. Az ezüst övek díszítményeit többnyire helyébe kellett átalakítani, néhány

esetben árukat fordították misemondásra. A viseletet is kiegészítő övek mellett az ékszerek közt az aranygyűrűk voltak az igazi tezauráló tárgyak. Lienhart Vossenperger neje, Veronika pl. 13 db (II/1.303), Hans Felzhalben javadalmaz pap 8 db (II/1.328) aranygyűrűvel rendelkezett, míg 4-5 db több polgár birtokában is volt. A XVI. sz. elejére fölerősödött az a tendencia, hogy egy-egy személy kezében egyre több ékszer összpontosult. Ez nemcsak Sopronban, de Alsó-Ausztriában is megfigyelhető⁵⁴. Ezért is korlátozták az ottani luxus-rendtartások, hogy a polgárok, a kézművesek, ill. a szolgák milyen értékű arany- és ezüstműt hordhattak testükön⁵⁵. A kevésbé tőkeerős Sopronban ilyen megszorításokról nincs tudomásunk.

Ruházat

Az öltözködés a külső reprezentáció legnyilvánvalóbb eszköze volt, első látásra megmutatta viselője társadalmi és vagyoni helyzetét. Megismerése a viselethez tartozó néhány ékszer kivételével csak az írott és a képi források segítségével válik lehetővé. Az elnevezések és az ábrázolt formák egyeztetése azonban gyakran nehézségekbe ütközik, a szóhasználat nem volt mindig egyértelmű⁵⁶.

A végrendeletekben megemlített ruhadarabok értékelését mégis igen fontosnak kell tartanunk: ez a legtöbbször előforduló tárgycsoport (450 említés = 22,4 %) (7/a. táblázat). A végrendelezők 40 %-a (125 fő) sorol fel ruhadarabokat, tehát a viselet nyújtja a legtöbb lehetőséget ahhoz, hogy a város anyagi kultúráját társadalmilag differenciáltan vizsgálhassuk⁵⁷. A felsőruházat több generáción keresztül örökíthető volt, egyre alacsonyabb rétegekhez juthatott el, a családtagok mellett szolgák is megörökölhették, sőt néha templomi szobrokra hagyták azokat⁵⁸.

Kabát/felsőruha (Rock; tunica)⁵⁹ — A legáltalánosabban használt elnevezés (7. táblázat) férfi, női és gyermekfelsőruhára egyaránt. A felsorolásokban egy személy több ilyen ruhadarabról is rendelkezhetett. Szabása, bélése viselője igényéhez igazodva változott. Általában ujjas, bélelt, elől gombokkal, vagy kapcsokkal ellátott ruhadarab volt⁶⁰. Soproni adataink alapján anyaga könnyebb vagy nehezebb posztó volt (ld. alább), ritkábban bársony, vagy damaszt. Több esetben prém, vagy bársony bélést is említenek a testamentumok, néha a gallért külön kiemelve (II/5.138). Hosszúságára konkrét adat nincs, de rövidebb lehetett, mint az alább részletezett Mantel, mert azt többször átalakíthatták Rock-ká, míg fordítva ez nem fordul elő⁶¹. Kicsinyítőképzős alakban (rokchlein, reckhel) is előfordul. Értéke a felhasznált szövettől és bélésanyagtól függően 3-5 fontdénár körül volt.

Köpeny (Mantel; mantellum) — Hosszú, ujjas felsőruha, melyet férfiak és nők végrendeleteiben egyaránt megtalálunk. A szabásbeli eltérésre utalnak a frawenmantel, ill. mannsmantel kifejezések. Bővebb, harangalakú, talán ujjatlan változata volt a Glockenmantel (II/1.103), míg utazáshoz a Raismantel (II/1.181) volt használatos. A rock-nál lényegesen ritkábban fordul elő, és általában egy végrendelező csak egy-egy darabot említett. Az átalakításokból következően a Rock-nál hosszabb volt, szintén posztóból készült, de prémbélésről egyetlen esetben sem olvasunk. Gyermkek számára hat rőf szövet kellett hozzá, felnőtteknek több.

Díszköpeny (Schaube) — Térden alul érő, ujjatlan vagy ujjas felsőruha. A hasonló elnevezés ellenére eredete és szabása eltért a magyar subától, a Schaube egy nyaknál mélyen kivágott, gombokkal nem rendelkező, bővebb szabású öltözet volt nagy, négyszögletes gallerral⁶². Nehezebb szövetfajtából készült, gyakori például a kamelot (csemelet), és minden esetben szőrmével bélelték, melyek közt a nyestprém

és a rókaprém dominált. Egy kivételtől eltekintve csak férfiak említik, köztük is nyolc pap. A polgárok közül vagyonszembek és szegényebbek egyaránt rendelkeztek vele. Nyugat-Európában a XV. sz. első harmadában jelenik meg, Sopronban a század utolsó nyegyedétől említik.

Bunda (Kurs, Pelz; pellicum) — Hosszú, bő, szőrméből készült felsőruha. Anyaga változatosabb és értékesebb volt, mint a Rock és Schaubé béléseként felhasznált prémeké: üregi nyúl hátprémje⁶³, róka, nyest, és a legnagyobb számban a szürke mókus fordul elő. A Schaubé-nál ritkábban említik, de ezt férfiak és nők egyaránt használhatták. A tulajdonosok neve mellett erre utal a Frawenkursen kifejezés is.

Mellény (Seidel) — Valószínűleg ujjatlan, az esetek egy részében szőrmével bélelt, posztóból készült, elől nyitott felsőruha. Mindössze négyen említik, kizárólag férfiak. Négy darabot sorol fel 1400-ban Weiteni Orbán javadalmazás pap, köztük egy Raisseidelt is. A legkésőbbi adat 1436-ból való, úgy tűnik, a XV. sz. elején ki is ment a divatból.

Dolmány (Joppe) és *nadrág* (Hosen) — A rövid, szűk, testhez simuló felsőruha, és a még két külön szárból összevarrt, páronként említett harisnyyszerű nadrág együttes tárgyalását indokolja, hogy az esetek többségében (16 végrendelező közül 9-nél) összetartozó együttesként fordulnak elő. Ez a két ruhadarab adta a legtöbb alkalmat a kor férfiainak, főleg az ifjabbaknak, hogy a divatot naprakészen követhessék. Ezt a XV. sz.-i ábrázolások is visszatükrözik, melyeken a szerelmes, táncoló ifjakat ábrázolták előszeretettel ilyen öltözékben⁶⁴. A ruhadarabok anyaga is ezt igazolja: damasztból, selyemből, vagy bársonyból készültek a dolmányok, és a nadrágok is ehhez igazodtak. Színben általában nem egyeztek meg, hanem kiegészítették egymást, pl. piros nadrág és fekete dolmány. A két darab egybetartozását az 1525. évi soproni árszabás is bizonyítja (II/6.394). Egy esetben a Hosen anyaga a Rock-éval egyezett meg (II/1.201). A nadrágok szabásáról tájékoztat Peter Göckerl pék testamentuma, amikor egy pár „wyenn hosen mytt dem gesäss”-ről rendelkezik, tehát az üleprészt külön kellett a szárákhoz illeszteni (II/1.400). A nadrág a lábfejet is borította, ezért bőr talppal látták el⁶⁵. Ez magyarázza Lienhart Steirer varga végrendeletének azon kitételét, hogy Urban Unger más lábbelik mellett 3,5 sol.den. összeggel tartozik neki „für ain par hosen” (II/1.350). A nadrág és a dolmány elterjedése minden bizonnyal nagyobb volt, mint ahogyan az a végrendeletekből kitűnik, csak testre szabottságuk, személyes jellegük miatt nem voltak mindig alkalmasak a továbbörökítésre.

Hacuka (Hazigk) — Könnyű felsőkabát⁶⁶, kamelotból, vagy posztóból. Első adatunk 1496-ból van, és a nyelvészeti érvek is csak XV. sz. végi meghonosodára utalnak. Később sem terjedt el túlságosan (4 említés), ára alapján a magyar dolmányhoz hasonlíthatott. Férfiak és nők egyaránt viselhették, főleg a polgárság vezető rétegeiben.

Ing (Phait) — ujjas alsóruha, általában, finomabb vászonból, gyolcsból készült, de selyem és pamut anyagú is előfordul. A szabása hosszabb lehetett, mert például egy gyereknek varrott inghez ugyanannyi anyag kellett, mint egy Rock-hoz (3-4 rőf). A végrendeletekben persze nem az átlagos egyszerű ingeket említik elsősorban, hanem a különlegesebb darabokat. Ezt mutatják a megkülönböztető jelzők is, melyek részben az inggel együtt hordott felsőruhára utalnak (Joppen-phait), részben a használat módjára (prust-phait, unterstas-phait, achselphait). Nők és férfiak egyaránt továbbörökíthették, de az ing említése általában a kettőnél kisebb adóindexűekre

jellemző, az ennél magasabb értékek esetében hagyatéki leltárról, vagy különleges, aranyhurkokkal díszített selyemingről van szó.

Füüdőing (Pad-phait, Pad-hemd, Pad-mantel) — Az ingek különleges csoportját alkották a fürdőben használatos darabok. Ezek szintén vászonból készültek, hosszú alsóruhák voltak, melyek a nyilvános fürdőkbe járáshoz kapcsolódtak. Egy hagyatéki leltárban fordul elő egy fürdőköpeny (pad-mantel, II/5.140).

Csuklya (Gugel) — Fejre húzott, gyakran hosszú nyúlvánnyal (zipfel) ellátott fejfedő, ami legtöbbször gallérszerűen a vállat is borította. Alsó-Ausztriában és Stájerországban divatja a XIV. sz.-ban tetőzött⁶⁷, míg Soporonban úgy tűnik, hogy szűkebb körben a férfiak az egész XV. sz. folyamán használták. Viselete olyannyira jellegzetes lehetett, hogy az egyik végrendelkező, Dorottya asszony férjét is „Gugel-ziph”-nek nevezték (II/1.299-301.).

Fejfedő (Haube) — Ismét egy gyűjtőnévvel van dolgunk, mely a selyem, vagy aranszegélyes női főkötőt és a férfi süveget egyaránt jelelhette. A jelzőkből úgy tűnik, hogy mégis inkább a kucsmaszerű, prémből készült darabokat nevezték így, a szőrmék között pedig nyest, coboly, mókus egyaránt lehetett.

Kalap (Hut, Huet, Pirret) — Posztóból készült fejfedő, ahogy a vilczhuét név is mutatja⁶⁸, bár a polgári viselethez az ábrázolások szerint szorosan hozzátartozott, csekély értéke miatt ritkán említik. Hét adatunkból öt egy kalaposmesternek adott megrendelésekből származik.

Fátyol (Slair; bepolum) — Selyemből, vagy finom vászonból készült fejfedő, gyakran arany szegéllyel. Értékét anyaga mellett hosszúsága határozta meg: az hogy hány réteg szövetből készült, és így hányszor lehetett redőzni. Adataink között 2-10 réteg fátlyak szerepelnek. A fátlyakban kifejtendő luxus a ruharendtartások egyik kedvelt célpontja volt: a stájer városokban nem volt szabad 6 rétnél hosszabb fátlyat viselni⁶⁹, míg a felső-magyarországi városokban a nem előkelő rangú nőknek az arany- vagy ezüstszegélyes fejfedők használatát tiltották⁷⁰. Az értékesebb fátlyak teauráló funkciót is betölthettek, egy személy birtokában akár 20 darab is lehetett. A tulajdonosokon végigtekintve meglepően magas a férfiak aránya, de ők is minden esetben nőkre (vagy az egyházra) örökítették ezeket a fejfedőket⁷¹.

Egyéb női ruhadarabok

Röviden szólunk kell még néhány ruhadarabról, melyeket ritkán, főleg hagyatéki leltárakban említenek. Ilyen volt a vászon *kötény* (furtuech), a derekat összeszorító *fűző* (miderel), a hajba való *szalag* (pinde), és a ruha alól kilógó *uszály* (flueg under ainem frawenrokh, II/5.139). Érdekes lehetett Sági György özvegye, Margit magyarul megnevezett *jegh ruhája*, melynek árát lelke üdvére rendelté (II/1.224).

A ruhadarabok sem kerülhették el azt a sorsot, ami a legtöbb értékes anyagból készült tárgyra várt: az átalakítást. Két alkalommal olvashatunk a Mantelnak Rockká való átalakításáról (II/1.300 és 375), ami bizonyos kurtitácson kívül alábélelésből állhatott. Egyszer *férfiröckből* készítettek nőit (II/1.321). A leggyakoribb azonban a miseruhává való átalakítás volt.

Miseruha (Messgwandt; casula) — A leggyakrabban említett egyházi öltözékek (7/b táblázat). A már meglevő (papok testamentumaiban előforduló) és az újonnan vásárolt, illetve készített darabok mellett az összes említéseknek kb. 1/5-ét világi rendeltetésű ruhadarabokból (Rockból, vagy Schaube-ból) alakították

át, és az új miseruhák egy részénél is a szövet már a végrendelkező birtokában volt. Az átalakítás gyakorlatát a fennmaradt gótikus miseruhák is igazolják: anyaguk megfelel a világiak drága öltözékeinek⁷², bársony, arany virágokkal díszített damaszt, kamelot, tafota, atlasz fordul elő. Az új darabokat is figyelembe véve a fehértől a lilán és a sárgán át a kékig minden szín megtalálható, a liturgikus előírásoknál is nagyobb változatosságban. A palástszerű öltözékek összefogására nemesfém csat szolgált (II/1.178).

Nemkevésbé lehettek díszesek a *karingek* (karrokh), *miseingek* (alben) és *vállkendők* (Umbra); humerale) melyeket szintén a javadalom alapításakor készítették, és a papok egymás között örökítették tovább. Ezek között gyöngyökkel, flitterrel díszített, arannyal kivarrt darabok is voltak.

Az áttekintett ruhadarabok szabásukon kívül anyagukkal és színükkel jellemezhetőek, és jellemezték maguk is viselőjüket. A szövetekről nyújtott alábbi áttekintésben figyelembe vesszük a még feldolgozatlan formában tovább örökített kelméket is (8/a táblázat).

Az ingfélékhez használt vászon a walisch (welhisch), azaz olasz néven szerepel, de valószínűbb, hogy ennek délnémet utánzataihoz jutottak hozzá a soproniak⁷³. Csak egyszer említenek olmtüzi (ollmuntzer) vásznat, kétszer pedig sváb (swabisch) sávolykötéses vásznat (zwilich).

Az olcsóbb morva-sziléziai, ill. délnémet szövetek származási helyei ritkán fordulnak elő, de ilyen kelméket tételezhetünk fel a rófként 45-85 denár közti árú „tuech”-ok esetében. A leggyakoribb fajtajelölések közül a harras eredetileg Arras városában, később flandriai esetleg osztrák^{73/1} területen is készített könnyebb gyapjuszövet az egész vizsgált időszakra jellemző. A drágább pernisches (veronai) posztót, melynek rófkénti ára 1,5 lb.den. volt⁷⁴, és az angóramecske szőreből készített kamelot (csemelet) posztót csak 1480 utáni testamentumokban említik, míg a rófként 240-255 denárba kerülő lundisch, vagy lindisch (londoni, angol) gyapjuszövetet kizárólag 1500 után⁷⁵. A többi megjelölés a német (münicher, zawnsich, harberger), morva (neunhawser, olmtuntzer) flandriai (prukusch = brugge-i) ill. itáliai (perikhamer = bergamoi, acoley = aquileiai) posztókészítő központok felé mutatnak. A posztók beszerzése természetesen nem közvetlenül, hanem főleg osztrák (bécsi, bécsújhelyi) kereskedők közvetítésével történt⁷⁶.

A többi kelmefajta közül a bársony és a damaszt volt a legelőkelőbb, szinte kizárólag nemesi származású, vagy a nemességgel kapcsolatban álló személyek említik. Az atlasz és a tafota ritkán, miseruhává való átalakításokkal kapcsolatban fordul elő, míg a szintén ritka selyem felső- és alsóruha anyaga is lehetett.

A felsőruhák (Rock, Schaubé) gyakran voltak prémmel bélelve, amit a lakások gyenge fűthetősége is indokolt⁷⁷. A papság és a polgárság körében elsősorban a rókaprém terjedt el, míg a nyest-, coboly-, és üregi nyúl prémekek zömmel a patrícusok öltözékét díszítették.

Érdemes megvizsgálni a ruhák színét is (8/b táblázat). A leggyakoribb a fekete, minden felsőruha, de különösen a Rock és a Mantel színeként. Méltóságteljes, ünnepélyes külsőt kölcsönzött viselőjének, és ezt a felfogást a túlzásba vitt színpompával szemben az egyház is népszerűsítette⁷⁸. Vagyoni helyzetétől függetlenül minden polgárnak legalább egy fekete felsőruhával illet rendelkezni. A második leggyakoribb szín a barna volt. Ezt az ausztriai források a legcsúnyább színnek tartják⁷⁹, Soporonban úgy látszik más volt a közízlés: szinte az összes fentebb felsorolt ruha-

darab előfordul barna színben, és a tulajdonosok közül (a vagyoniilag nem értékelhető papoktól eltekintve) egy sincs, aki az átlagos adó kétszeresénél kevesebbet fizetett volna. A harmadik legtöbbször említett szín a kék. Ilyen színű szövetből mindenféle felsőruha, egy alkalommal pedig nadrág is készült. Talán csak a véletlen műve, de 1500 után az összes kék öltözék papok végrendeletében fordul elő.

A többi szín (vörös, zöld, fehér, szürke, sárga, májszínű, vasszínű, aranyszínű) előfordulásainak együttes száma sem éri el a fekete szín gyakoriságát. A divatos dolmányok és nadrágok tarkaságáról már esett szó, de akármilyen ruhadarab lehetett élénk színű. Ez utóbbiak esetében a papi tulajdonosok száma elenyésző. A vörös ruhadarabok tulajdonosai között többen álltak a nemességgel kapcsolatban, míg a zöld ruhák szinte kizárólag a legelőkelőbb polgárok birtokában voltak. Az egyik legritkábban említett szín a sárga, ez összhangban van a külföldön is hozzá kapcsolódó negatív képzetekkel⁸⁰. Három előfordulása azonban (ebből az egyik miseruhává átalakítás) cáfolja az ilyen nézetek kizárólagosságát⁸¹.

Az öltözékek értékének összegéről csak az esetek körülbelül 8 %-ában szerzünk tudomást. Az említésre méltó öltözékek értéke 1 és 6 lb.den. (ill. aranyforint) között mozgott. Ennél jóval olcsóbbak voltak a kalapok, melyeknek ára egy kalaposmester végrendeletében maradt fenn (II/1.394). Az átlagnál jóval többbe kerültek viszont a miseruhák, melyek készíttetésére akár 10-12 Aft.-ot is hagyhattak. A ruhák nem tartoztak a teauráló funkciót is betöltő tárgyak közé, a meglévő darabok folyamatosan használatban voltak, zálogba keveset, többnyire nemesfém tartozékokkal rendelkezőket tettek csak.

A ruhadarabok birtoklása (6/a táblázat) az ékszerekénél jóval kiegyensúlyozottabb képet mutat: a 71 meghatározható vagyonú személyből nyolcan az átlag alatti adót fizettek, az átlag nyolcszorosa felett fizetők száma pedig 14 volt. A gazdagok viseletének jellemzői közül a végrendeletekből csak az anyagokat lehet megismerni, az esetleg eltérő szabást nem. Itt a bársonyról és damasztról, továbbá a prémekről elmondottakra utalok vissza. A továbbörökítés lehetőségei széles skálán mozogtak: az egyházra hagyott darabok mellett a hasonló társadalmi helyzetű rokonok és a szegényebbek: szolgák, szolgálók, sáfárnők és az ispotály gondozottjai sem maradtak ki a felsorolásokból. Így több nemzedéken át használt, régiesebb szabású darabok is többször előfordulhatnak⁸². A hagyatéki célok között ki kell emelni Lienhart Hofmair feleségének, Barbarának rendelkezését, aki aranszegélyes selyemfátylát és legjobb fekete köpenyét (Mantel) hagyta az Úrnapi játékokra (II/1.342)⁸³.

A középkorban a férfidivat sokkal változékonyabb és sokrétűbb volt, mint a női⁸⁴, és ezt a tényt az örökösök alapján levont következtetések is megerősítik: a ruhákat említők 64 %-a volt férfi, a személyre szóló hagyatékok örökösei között 47 % a férfiak aránya. Ez az átalakítások mellett döntően az özvegy férfiak által feleségük hagyatékából továbbörökített ruhadaraboknak köszönhető. Az elnevezések is a férfidivat változatosságára utalnak: a női felsőruhák Rock, Mantel és Kursen néven fordulnak elő, míg a férfiak ezeken kívül Seidelt, Joppét, vagy Schaubét is viselhettek, továbbá Gugelt is csak férfiak hordtak.

A divat változásaira az egyes ruhadarabok előfordulásával kapcsolatban már tettünk megfigyeléseket. Nehéz azonban elkülöníteni, hogy az öltözködési szokások közül melyek voltak országosan a nemesség körében is jellemzőek, és melyek korlátozódtak a polgárságra, Sopron városára. A XV. sz. folyamán a magyar viselet több szempontból is a nyugat felé közeledett, a nadrág és dolmány általánosan elterjedt. Sopron pedig különösen a délnémet viselet hatása alatt állt, már csak a családi

kapcsolatok miatt is⁸⁶. A nyugati polgári viselet azonban maga is a nemesi öltözködést igyekezett utánozni⁸⁷, így igen nehéz a különböző irányú hatásokat elkülöníteni. A további kutatások során az árszabások vizsgálatától várhatunk elsősorban új eredményeket⁸⁸.

Az eddig felsoroltaknál jóval elnagyoltabb képet kapunk a szegények öltözködéséről, mert ők csak passzívan, a felruházásukat szolgáló kegyes hagyatékok örököseiként szerepelnek végrendeletekben⁸⁹. Általában darócposztót (loden) vetetnek az ispotály gondozottjainak, és ilyet kapott Jeronimus Siebenbürger szolgája is (II/1.103). A lodenből felsőruhát (Rockot, vagy Mantelt) készítettek. Sóvágó Vince a temetésekor a ravatalára borított fekete posztót hagyta a szertartás végeztével egy szegény emberre (II/1.316). Többször hagynak nekik összegeket ingek készíttetésére is. Saját ruháikat a vagyonosok ritkán hagyták névtelen szegényekre, inkább eladás utáni árukat kellett a nincstelenek javára fordítani.

A ruhákkal ellentétben *lábbeli* a legritkább esetben kerül elő a végrendeletekből, feldolgozott adataim között mindössze 12 darab szerepel. Ebből egy félciszma (halbstivel) J. Siebenbürger egyik szolgájának jut osztályrészül, Andre Nachtwachter pedig jobbágynak vetet kettő pár csizmát. A többi tíz említés két varga: Lienhart Steirer és Erhard Schimel testamentumában maradt fenn: már elkészített, de még ki nem fizetett lábbeliket sorolnak fel. Vevőkörük a városi polgármester és a polgárok mellett a város jobbágyfalvait (Balf, Kópháza, Bánfalva) öleli fel. Áraik némileg magasabbak az 1525. évi árszabásokban megadottaknál, de nem érik el az 1532. évi értékeket⁹⁰.

Ágynemű

Ennek a tárgycsoportnak a hagyományozása több végrendeletben igen előkező helyet kap. Míg az öltözők kifelé reprezentálta viselője anyagi helyzetét, az ágynemű a család és a szűkebb baráti kör előtt tette ugyanezt⁹¹. A viszonylag nagy számú ágyneműt (183 tétel) 52 végrendelkező említéséből ismerjük, tehát egy-egy alkalommal általában egy teljes ágyszet felszerelését említik. Ez a következő darabokból állt:

Lepedő (Leilach; linteamen) — Anyaga általában vászon, sőt a finomabbakat akár papi karinggá is át lehetett alakítani (II./1.178). Lehettek „közönségesek”, vagy csíkosak, néhány esetben a hozzájuk tartozó hímzett, vagy más színű, pl. kék lepedőszélről is említés történik⁹². A lepedők szinte kivétel nélkül párosával fordulnak elő, az egyik közvetlenül a derékaljra volt terítve, míg a másik a takaró és az ágyban meztelenül fekvő ember teste közé volt téve, és végét ráhajtották a takaróra. Ezt a szobabelsőt ábrázoló képeken (főleg Keresztelő Szt. János, ill. Szűz Mária születését ábrázolókon⁹³) figyelhetjük meg.

Nagypárna, párna (Hauptpolster, Polster; pulvinar, pulvinar capitale) — Huzatuk szintén lehetett csíkos vagy sima, általában egy ágyhoz egy darab tartozott.

Kispárna (Kuss; cussinus) — Szinte minden ágyszet elengedhetetlen tartozéka volt, egy-két darab tartozott egy fekhelyhez. Nemcsak gyakorlati célokat szolgált, hanem az ágyat is díszítette, főleg a bőrrel és a selyemmel bevont darabok esetében. Ez utóbbiak értékét mutatja, hogy Steffan Barbierer neje, Margaretha a Boldogasszony templom szentsírnak díszítésére ajánlotta fel vörös selyem kispárnáját (II/1.320).

Takaró (Gulter, Deck; tectura) — Az ágy tartozékai közül a legszembevetőbb, és így a reprezentációra is jó alkalmat nyújtott. Ezzel a rókaprém, selyem, és tafota takarók tulajdonosai éltek is. Jóval szerényebbek voltak az ispotályban a szegények számára készített darabok (egy ágygal együtt hagyományozott rókaprém takaró kivételével).

Dunyha (duchnat) — A takaróval váltakozva minden teljes ágyfelszerelésben megtalálható, további jelzők nélkül.

Derékalj (federpett) — viszonylag ritkán előforduló, tollal töltött matraccféleség. Talán ide kapcsolható a „ploss mytters” kifejezés is.

Különböző *huzatok* (Zychen, dunyha—, párna—, ágy—), simák vagy csíkosak lehettek, és ritkán fordulnak elő, mivel a fentebb felsorolt ágyneműket általában huzattal együtt értékék⁹⁴.

A hagyományos felfogás szerint az asztali edények mellett az ágyneműk képviselték a továbbörökíthető ingóságot⁹⁵, ezért is volt a becsületes hozománnyal kiházásítás terminus technicus: „zw pett und tisch ausrichten”. A jó minőségű, tollal vagy gyapjúval töltött ágynemű több nemzedéket is kiszolgált, családon, vagy szűkebb ismeretségi körön belüli továbbörökítése több volt, mint anyagi kérdés. Ezért is szerepelnek a szegényebbek mellett a legnagyobb vagyonúak is hasonló súllyal (6./a táblázat). A legjellemzőbb azonban az átlag és annak háromszorosa között adózókra volt az ágyneműk említése. Sok javadalmas pap is intézkedett ágynemű-jéről javadalma, volt gazdaasszonya, szolgálója, vagy rokonai javára. Felsorolásaikból az derül ki, hogy egy javadalom 2-3 rend ágyneművel rendelkezett.

Az örökösök között az említett családi vonatkozások miatt a rokonok állnak az első helyen, arányukat tovább növelné a külön nem részletezett házfelszerelések ide sorolása. Őket követik a szolgáltók (ritkábban a szolgák), akiknek kiházásításához nagy segítséget jelentett egy-egy ilyen adomány.

Textíliák — ezen összefoglaló név alatt két olyan csoportról kell megemlékezni, melyek szintén a szobabelső és a hozomány fontos részei voltak⁹⁶. Az asztalterítők (Tischtuech) és asztalkendők az ingekhez és a lepedőkhöz hasonló vászonból (walisch) készültek. Díszítésükről keveset tudunk meg: egy csíkos darab fordul elő, és egy „asztalterítőre való csillag” („ayn steren auf ayn tischmuech”, II/1.266). A kéztör-lőkről (Handtuech) még szegényesebbek információink, csak pusztá létükről értesülünk. Mindkét textilárut ritkán említik, csekély értéküket mutatja, hogy az esetek több mint felében (18 db) csak hagyatéki leltárakba vették fel őket.

Edények

A végrendeletekben a második leggyakrabban említett tárgycsoport (220 említés, ez összesen több mint 400 tárgyat jelent, 9. táblázat). A XV. sz. Európaszerte az életkörülmények javulását, a városokban a polgári jólét konszolidálódását hozta⁹⁷. Az edények esetében ez részben régebben is használt, részben új anyagok (ón, üveg, mázas cserép, kőcserép) magasabb színvonalú felhasználását jelentette. Ez azonban nem járt együtt a hagyományos anyagok (mázatlan cserép, fa) azonnali és automatikus kiszorulásával, ahogyan azt az írásos anyagokkal, vagy kizárólag iparművészeti tárgyakkal foglalkozó kutatók gyakran eltúlozzák⁹⁸. Az edények két fő csoportja, a konyhai- és az asztali edények közül a változások, új áramlatok, elsősorban az utóbbiakat érintik, hiszen ezek egy tágabb ismeretségi kör felé reprezentálták

a ház urának vagyonosságát. A viszonylag ritkásan bútorozott szobákban a díszedények szó szerint a berendezés fénypontjai voltak⁹⁹. Ezzel szemben a konyhában a ház népe nagyjából változatlan körülmények között végezte munkáját. Edényfajták szerinti áttekintésünket az *asztali edényekkel* kezdjük.

Pohár (Pecher; picarium)^{99/a} A végrendeletek és az ábrázolások egybevágó adatai alapján a leggyakrabban előforduló ivőedény. Értéküknek megfelelően legtöbbször ezüsből, ritkábban üvegből készültek említene. Bár a „pecher” szó többféle formát is jelölhet, az ábrázolások és a régészeti leletek¹⁰⁰ alapján is a jelző nélküli említések esetében a magas, karcsú, „gótikus” pohár formára kell gondolnunk. Ez a típus, mely a tágabb értelemben vett Közép-Európában mindenütt elterjedt, az Itáliában a XIII. sz. második felétől használatos üvegpohár-forma fém másolata lehetett, ahogy azt az észak-német „sulwern glas”¹⁰¹ kifejezés is mutatja. A felülete legtöbbször sima volt, esetleg a pereme körül futott körbe gyöngysordíszes, vagy más mintájú szegély. Soproni adataink között is kevés a díszítésre vonatkozó kifejezés. Ilyen a „gemyndelte pecher” (Mündelbecher), ami „százazott”, általában négylevelű lóhere formában ívelt szájú poharat jelent; négy esetben említik. A másik forma a „geraifelt pecher” ami „pántoltat, abroncsosat” jelent; kétszer fordul elő. A harmadik kifejezés a „schinpecher”, amit az egybejáró pohárral (Haufenbecher) azonosítottam. Ez esetben nem a karcsú gótikus formára, hanem alacsonyabb, csészeszerű, hengeres oldalú pohárra kell gondolni¹⁰². (Mollay K. „esztergályozott serleg”-nek értelmezi¹⁰³.) Azonosításomat alátámasztja, hogy a három *schinpecher* említés mindegyikében 2-3 darabot említene, melyek egy összetartozó egységet képezhettek. (A többi pohárfajtánál legtöbbször csak egyről írnak.) Figyelmet érdemel még egy kóstoló-pohárka (khost-pecherel, II/5.139) és egy németalföldi (nyderlendisch) ezüst pohárka (II/1.396).

Mert Sighart özvegye, Dorothea asszony végrendeletében négy különlegesen díszített ezüst pohárról emlékezik meg: perez, vörös címerpajzsban perez, fehér címerpajzsban hűsvágó bárd, ill. egy félhold és két vörös csillag volt rajtuk látható. A díszítések a színekből kiindulva valószínűleg zománcozottak (gesmelczt, II/1.288-89) voltak. Ezek a jelek, címerképek, a megrendelőre, ill. a tulajdonosra utalnak. A felsorolt jelek több polgári címernek is alkotórészei voltak, sőt mindegyikük meg egyezik egy-egy soproni polgárnak az 1520-as években használt címerével^{103/a}. A végrendelet azonban 1504-ben kelt.

Más anyagból alig említene poharakat: két üvegpohár mellett hagyatéki leltárban néhány kőcserép-edényt sorolnak fel („gleser loschytzer”, II/5.140), és esetleg az „altes stain” kifejezés (II/1.233) is erre vonatkozik¹⁰⁴.

Csésze (Schal) — Nagyrészt ezüsből készült, alacsony, öblös ivőedény, egy esetben belül aranyozták is. Ritkán, vagyonos polgárok hagyatékában említik.

Serleg/kupa (Koph; czyphus) — Félgömb alakú, mélyebb csésze, asztali folyadékátárolásra és ivásra is használatos, több esetben fedéllel (lid) is ellátott edények. Egyszerűbb változataik kevésbé vagyonos családok birtokában is lehettek, az igazán gazdagok azonban aranyozott, díszes kivitelű, egy esetben „auff dreyen fuessen” álló darabokkal rendelkeztek. Fából készült változataik a XIII. sz.-tól a XVI. sz.-ig használatban voltak¹⁰⁵, ezért fémből készült változatainak ritkaságát nem annyira kisebb gyakorlati jelentőségük, mint inkább magas értékük magyarázza. Ez az érték a 10 lb.den.-t, ill. Aft.-ot mindig meghaladta, sőt egy aranyozott darab 30 Aft.-ért volt zálogban.

Kanna (Kandel; cantera) — Általában ónból készült asztali folyadéktartó edény. A szükségsvé említeésekből nem derül ki, hogy a körte-formájú testtel és ívelt, tölcséres nyakkal rendelkező típusról, vagy a felfelé kissé keskenyedő egyenes, vagy ívelt oldalú formáról (a céhkannák legáltalánosabb típusához hasonló darabokról) van-e egy adott esetben szó. Mivel a délnémet és osztrák területen a XV-XVI. sz.-ban ez a típus terjedt el jobban, és Magyarország központi területein is ismert régészeti anyagból¹⁰⁶, így a végrendeleti adatok mögött is többnyire ezt a hengeres testű ónkanna-típust valószínűsíthetjük¹⁰⁷. Egy esetben szerepel csak (II/1.198) kifejezetten hasas („pauchatt”)kanna. A kannák többsége díszítetlen (ebene) lehetett, míg az „ausgrabenn khandel” kifejezés (II/1.259) bemélyített, vésett díszű edényre utal.

A kannák legfontosabb jellemzője nem is a formájuk, hanem a méretük volt, mely a bor mérésére használatos űrmérték-rendszert követte (10/a táblázat). A legnagyobb említett méret, a „dreyhalbkandel”, ami a pint másfélszeresét jelentette, elég ritka. A pintes (pintkandel), az iccés (halbkandel) és a meszelyes (seitelkandel) nagyjából azonos arányban fordul elő. Ez utóbbival azonosíthatók a cantharus quartalis, fertilkandel és zwoächteinkandel elnevezések is. A legkisebb méret, az achtenkandel (a pint egyynolcada) szintén igen ritka. Ezek a kannák nem voltak hitelesítve, bár a mindennapos használat során borkimérésre is használták őket. Hiteles mértékek (halb- und seitelmasskandel) csak egy hagyatéki leltárban szerepelnek (II/1.266). Szintén hagyatéki leltárban fordul elő két „schenkhkhandel mit fuesslein”, amiket üzleti célú borkimérésre is használhattak.

A kannák túlnyomó többsége ónból készült, ezüsből csak az „opherkendl” nevűek. Ezek egyházi személyekkel, vagy adományokkal kapcsolatban fordulnak elő, a szentmiseáldozatokon voltak használatban. Egy alkalommal „mässene gyesskandl”-ról, azaz mosdásnál használt sárgaréz kiöntős kannáról végrendelkezett egy kovács. (II/1.353)

Kannák szinte minden olyan testamentumban előfordulnak, amelyben a háztartási eszközöket részletezik. Egy-egy végrendelkező átlagosan 3-4 darabról ír, míg a hagyatéki leltárakban két alkalommal 8-8 darabot sorolnak fel. Egy háztartás alapkészletéhez tartozott a pintes, az iccés, és a meszelyes kanna; ezekből, különösen az utóbbiból, a szükségletek szerint többet is beszerezhettek.

Palack (Flasche) — Szűk szájú folyadéktartó edény volt. Ónból és üvegből egyaránt készült, de anyagát gyakran nem nevezik meg. A kannáknál felsorolt méretváltozatok közül csak az iccés (halbflasche) fordul elő. Az edény ritka említését magyarázza, hogy mivel a borospince tartozékai közé számított („ain kheller mit flaschenn”, II/5.140), annak összes kellékével együtt egy tételben is továbbörökíthették.

Tál/tálka (Schüssel; scutella) — Széles, vízszintes peremű, közepén öblösen bemélyedő edényfajta. A közepesek és a kisebbek mindennapos személyi használatra szolgáltak, míg a nagyobbakban az ételt hordták fel az asztalra¹⁰⁸. Ilyen kínálótál lehetett a „fischplatt” is. Az étkezési kultúra fejlődésével minden asztalnál ülő személynek külön fémtállal, vagy tányérral terítettek, így a módosabb házigazdának 10-20 óntálja is volt (a 12 mint a készletek alapszáma még nem volt szokásban). Nagyobb vendégvárás, vagy lakodalom esetén pedig kölcsön is kértek edényeket. Ónból, vagy fából készültek leginkább, de az utóbbiakat csekély értékük miatt nem sorolják fel. Valószínűleg a soproni későközépkori óntálak egyetlen megmaradt példánya az a darab, mely Szalay Ágoston gyűjteményéből került a Nemzeti Múzeumba¹⁰⁹.

Tányér (Teller) — A tálnál laposabb, és általában kisebb méretű asztali edények. Kezdetben elődjének, a sima kerek, vagy négyszögletes alapnak a formáját utánozta¹¹⁰, és a XV. sz. folyamán sem vált igazán anyagszerűvé a fémtányérok formája¹¹¹. Ritkább előfordulásából arra következtethetünk, hogy az óntányér Sopronban még nem szorította ki teljesen a fából készült változatokat.

Mosdótál/medence (Peck) — Legtöbbször rézlemezről domborított, függőleges oldalú, vízszintes peremű széles tálak. A szoba berendezéséhez tartoztak, a Mária, vagy Keresztelő Szt. János születését ábrázoló táblaképeken az ágy végében, egy kis asztalkán van a mosdótál elhelyezve¹¹². Az igényes munkával készült mosdófelszerelést a kézi üst (handtfass, II/1.198) egészítette ki, ez csak egy esetben fordul elő a soproni végrendeletekben.

Üst (Kessel) — Nagyméretű, öblös konyhai főzőedények. Rézből és bronzból készült változataik az északnémet területeken széles körben elterjedtek, míg Sopronban alig néhány darabbal, főleg káposztás-üstökkel (krautkessel) találkozunk. Hasonlóan ritkák ezek az edények a bécsi polgárság körében is¹¹³.

Különböző *dézsák* és *tálak* (Potting, Tretschaff, Schaffel) — ezek a fából készült, zömmel szüretelésnél és a borászatban használatos nagy edények csak hagyatéki leltárakban fordulnak elő. Ezt a felszerelést a tölcser és a hosszúnyakú korsó (angster) egészíti ki. Minden soproni szőlőbirtokos család háztartásában nagy számban voltak ilyen faedények, formájuk az újkorig megőrződött¹¹⁴.

Egyéb *konyhai eszközök*-szintén jórészt hagyatéki leltárakban felsorolt darabokról van szó, melyek rövid áttekintése segíti teljesebbé tenni a középkori soproni háztartásról alkotott képünket. A ritka említések nagyrészt a tárgyak csekély értékével magyarázhatók, hiszen minden háztartásban szükség volt rájuk. A *mozsarakat* (morser, schtossell) általában bronzból öntötték. A viszonylag sok fennmaradt példány tanúsága szerint kissé ívelt, hengeres testüket bordák díszítették: 1500 előtt függőlegesek, a XVI. sz.-tól inkább széles vízszintesek¹¹⁵. A sütő- és főzőalkalmatosságok közé 2 *lábas* vagy *serpenyő* (phanne), néhány vasból készült *rostély* és *nyárs* sorolható még. Az *asztalon kisebb-nagyobb sótartók* (salzvessel) és esetleg az *ecetesedény* (essichvessel) álltak.

Az edények anyagai közül (9. táblázat) a legértékesebb az ezüst volt. Tisztán aranyból készült, világi rendeltetésű tárggyal az ékszereket kivéve nem találkozunk. Az ezüstitárgyak, bár néhány kupát és kannát kivéve kisebb darabok voltak, a háztartás legértékesebb részét képezték. Nem is mindenki engedhette meg magának ezt a fényűzést, általában csak az átlagos adó kétszeresénél többet fizetőkre volt jellemző, de ezen belül is kiugrik a legnagyobb vagyonúak száma. Érdekes az iparosok által birtokolt ezüstpoharak számbavétele: az összes említések 21 %-a volt náluk, de ha a leggazdagabbakat, a mészárosokat leszámítjuk, csak 11 % lesz ez az arány¹¹⁶. Az értékes ezüstkannák és -kupák közül pedig egy sem ismert iparos végrendeletéből. Ezzel szemben a városi lakosságnak lényegesen kisebb részét kitevő papság az ezüstpoharaknak több mint egynegyedét birtokolta.

Sokkal inkább jellemző anyag volt a polgárság egészére a „szegények ezüstje”, az ón. Bár már a XII.sz. elején működő Theophilus presbyter is leírja az ónkancsók készítését, az ón forrasztását és a kiöntőcső öntését (87-89.c.), ennek az anyagnak az elterjedése a XV. sz.-tól kezdve öltött csak nagyobb méreteket. A leggazdagabb ónérc-lelőhelyek Közép-Európában az Érchegeységben voltak, így a gyártás központja is Nürnbergben, valamint a szász és cseh területeken helyezkedett el. Nem jelen-

téktelen azonban a felső-magyarországi városok, valamint Buda és Pozsony ónedény-gyártása sem¹¹⁷. Sopron iparát egyidőben 2-3 óntöntő képviselte a XV. és XVI. sz. folyamán¹¹⁸. (Az edények anyagának megítélésében azonban óvatosságra int a Dísz tér 10. sz. ház kútjából előkerült kanna összetétele: ez csak 42% ónt tartalmazott, a többi része ólom volt¹¹⁹.)

Az óntöntők legjellemzőbb terméke a kanna volt, a mesterség elnevezésére is felváltva használják a „Zinngiesser” és a „Kannengiesser” kifejezést. A könnyen, gyorsan, nagy tömegben elkészíthető mindennapos használatra való óntárgyak minden háztartásban helyet kaptak. Végrendeleti említései azonban zömmel az átlagos adó háromszorosánál kevesebbet fizetőkre korlátozódnak (10/b táblázat). A 2 és 3 közti adóindexűek jelentik azt a csoportot, amelyik már rendelkezik ezüst edényekkel is, de az óntárgyak még éppen úgy értékesek számukra. Az ennél vagyonosabbak az ónedényeket már nem tartották említésre méltónak, bár bőven rendelkeztek velük, ahogy azt két hagyatéki leltár (Hans Zirkendorferin, II/5.138-140. és Alföldi Bálint II/1.233-35) bizonyítja.

A többi anyag előfordulása az edények esetében az ezüsthöz és az ónhoz képest elenyésző. A sárgaréz (messing) és a bronz mosdótálak, üstök, ill. mozsarak anyagaként szerepel kis számban. Mindegyikük import áru lehetett¹²⁰, helyi készítésükkel foglalkozó mesterekről nincs tudomásunk (leszámítva a bronz keresztelődendécek és harangok öntésével foglalkozó iparosokat). Az üveg és a fa edények messze jelentőségükön alul vannak képviselve, ezek megismerését néhány szerencsés lelet mellett 121 elősorban a képi forrásoktól várhatjuk. A cserépedényeket illetően itt csak a kőcseréppel kapcsolatban a poharaknál elmondottakra utalok vissza.

A felsorolt asztali edényfajtáknál nehéz eldönteni, hogy *használati* avagy *díszedényekről* van-e szó. A kérdést talán nem is helyes ilyen formában feltenni, mert a vizsgált időszak még éppen megelőzi a használati és díszedények reneszánsz korban történt határozott szétválását¹²². A korábbi korszakban mindkét feladatot a normál háztartási eszközök formájában elkészített tárgyak látták el, melyek a használaton túlmenő funkciókat, a reprezentációt és a teaurálást anyaguk és mennyiségük révén tudták betölteni. Nem jelentek meg még az extremitások: az egzotikus, túldíszített, használatra sokszor alkalmatlan művészi alkotások. Ezt a korszakot a polgárság anyagi kultúrájában az ezüstpohár „fémjelezte”, mely célszerű formája mellett is elsősorban biztos pénzbefektetés, tőkeképző tárgy volt¹²³. Az ezüstöt több tulajdonsága is alkalmassá tette erre a szerepre: nemcsak olcsóbb, de keményebb és tartósabb is volt az aragnál.

Mindezek után érthető, hogy miért hagytak olyan sokszor ezüstneműeket egyházi célra. Az ezüstpoharakból általában kelyheket, két esetben füstölőket készítettek (ld. alább a kegytárgyak alatt), míg a többi alkalommal árukat fordították misemondásra. Sohasem használati tárgyként, hanem mindig értékhordozóként, vagy nemesfém-alapanyagként szerepelnek tehát ezek az edények. Mutatja ezt az is, hogy bár az egyházra jelentős számú ezüstpoharat hagytak, a javadalmak ingóságai között kizárólag ónedényekről olvashatunk. Ugyancsak több ezüst edény volt zálogban, míg más anyaguak közül az általunk vizsgált iratok szerint egyetlen egy sem.

Az edények személyre szóló továbbörökítése esetén általában a korábbi tulajdonossal egyező vagyoni helyzetű emberekre: rokonokra, barátokra hagyták, vagy hajadonoknak hozományul hagyták őket. Néhány javadalmas pap nem feledkezett meg hűségés gazdaasszonyáról sem.

Végezetül, főleg a hagyatéki leltárak alapján próbáljuk meg egy soproni középpolgár-háztartás fémedény-készletét összeállítani: 1-2 ezüstpohár, 4-5 ónkanna, 10 óntányér, 10-20 óntál, 1 réz mosdótál, 1 bronz mozsár, és 1 réz, vagy bronz üst. Ez a felsorolás inkább az alsó határt jelenti, jobb módúaknál az ezüstpoharak, vagy az ónkannák száma két-háromszorosa is lehet az itt megadottnak.

Evőeszközök

Ritkán említett tárgycsoport (összesen 34 említés), részben azért, mert használatuk nem volt általános minden étkezésnél, másrészt pedig mivel egy-egy személyes használatban levő darab nem képviselt jelentős értéket.

Kanál (Loffel) — A XV-XVI. sz. folyamán rövid, a fa-előképeket követő formák terjedtek el¹²⁴, széles, lekerekített végződéssel és ívelt nyéllel. A végrendeletekben ezüst-, vagy ezüst veretekkel díszített fakanalakat sorolnak fel. Ha egy-egy darab nem is volt túl értékes (a kerepesi leletben talált kanál 35 grammot nyomott¹²⁵), 10-12 darab már akár fél kg ezüstöt is tartalmazhatott, így nem csoda, hogy vagyonos örökgyóknál is előfordul. Az ezüstveretes fakanalaknál a díszítések a nyélen, ill. a nyélre húzva helyezkedtek el¹²⁶, sőt a nyelet aranyozhatták is. Az evőkanalak között tokban tartott erezett anyagú fakanállal (fladern loffel) is találkozunk (II/1.413). A tizesével emlegetett kanalaknál az ezüstpoharakhoz hasonlóan nyilvánvaló ezek értékörző funkciója. A felsorolt 111 kanálból 84 teljes egészében ezüst volt. Az átörökítések is az értékhez igazodnak: a rokonok mellett különböző egyházi intézmények szerepelnek (a kanalakból kelyhet készítették), hat alkalommal a végrendeleti tanúk kaptak néhány ezüstkanalat fáradozásukért. Az ezüst újrafelhasználására utal a kanalat is tartalmazó kerepesi lelet, mely egy ötvös hagyatéka volt¹²⁷.

Kés (Messer) — A legszemélyesebb használati tárgyak közé tartozik, a férfiak tokban, vagy tarsolyban állandóan maguknál hordták. Azért is fordul elő kevés a végrendeletekben, mert reprezentatív jellegét csak a nyélre erősített veretek fokozhatták. Az említések felénél a kés (bizonyára a nyél) anyaga vörösréz (kupfer). Kiemelésre méltó egy ezüstveretes „fursneidmesser” (II/1.311), ami a tálalásnál használt széles, bárdszerű szeletelő kés lehetett¹²⁸.

Kegytárgyak

Ezt a csoportot két fő részre oszthatjuk: az egyházi szertartásokon használatos, és a magán-vallásgyakorlással összefüggő tárgyakra. Az első csoport természetesen nem képezte a polgárság anyagi kultúrájának részét, sőt ezek a tárgyak a végrendelezés időpontjában jórészt nem is léteztek, utólag kellett átalakítani, elkészíteni, vagy megvásárolni őket. Ezzel szemben a második csoportba sorolható olvasók (rózsafüzérek) és érmek a féltett, személyes ingóságok közé tartoztak. Ezért az egyházi szertartásokon használatos tárgyakat csak röviden tekintjük át (11. táblázat).

kelyhek (Kelich; calix) — A leggyakrabban említett egyházi rendeltetésű tárgyak, melyeket ezüstpoharokból, csészékből, övveretekből, stb. alakítottak át, aranyozásukra pedig gyűrűket, vagy egy-egy aranyforint-érmét hagytak¹²⁹. A szűkszavú leírásokból ítélve zömmel a legegyszerűbb típushoz tartozhattak, melyek sima felületét csak kevés vésett minta, esetleg felirat díszítette. A tömeges igények miatt a XV. sz. végétől a kelyhek egyes részei, főleg a talpuk, trébelés helyett

öntéssel készültek¹³⁰. A nagyszámú kehely mellett patenáról csak egy alkalommal esik szó, ezt egy schinpecherből kellett átalakítani (II/1.359).

Keresztek (Krewcz; crux) — Részben a talpas, oltáron álló típust képviselték (ez egy esetben egyben ereklyetartó is volt, II/1.148), két alkalommal pedig nagyméretű körmeneti keresztekről van szó.

Ereklyék (Heylighthum) — Sajnos nem tudunk meg többet róluk, mindkét említés a XV. sz. legelejéről való (II/1.148, 178).

A ritkán előforduló *füstölőket* (Rauchvass) szintén ezüstpoharakból alakították át. Az egyházi rendeltetésű ötvösművek közül még a *gyertyatartók* (Mössenleichttar, II/1.276) érdemelnek említést.

Az oltárok felszereléséhez tartozó *textilnemük* egy részéről, a miseruhákról, papi karingekről és vállkendőkről már esett szó, itt csak a miseruhákra varrott *casula-kereszteket* kell kiemelni. Ezek a széles, kereszt alakú hímvázak tették igazán liturgikus jellegűvé a világi ruhák szövetéből készült miseruhákat¹³¹. Az *oltárterítők*, *kehelykendők* szintén díszesen hímváz kelmék voltak, csakúgy mint a *templomi zászlók* (fan), melyeket oltárjavadalmak, vagy vallásos társulatok kaptak, és a körmeneteken voltak használatban. Oltár alapítása esetén gondoskodni kellett misekönyvről (ld. alább) és *oltárképről* (taffel) is. Ez utóbbiak kitűnő alkalmat nyújtottak a donátor személyének és családjának megőrkítésére, de sajnos a reformáció időszakát nem élték túl.

A továbbiakban a magánjellegű vallásgyakorlás néhány kellékéről esik majd szó:

Rózsafűzér (Rosenkrantz; paternoster) — A késő-középkori Mária-tisztelet legfontosabb tárgyi emlékei. A rózsafűzerek népszerűségét növelte, hogy az ékszerekkel vetekedő kidolgozású darabok segítségével a legártatlanabb módon lehetett a gazdagsággal kérkedni. Anyaguk is az ékszerekének felelt meg: ezüst, gyöngy, kristály, achát, korall. Az utóbbi — különösen a kisebb maradék-darabokból is összeállítható olvasó — nem volt olyan ritka Sopronban (12 említés a legkülönbözőbb vagyoni helyzetű embereknél), mint ahogy azt a német ruha- és luxusrendtartások alapján várnánk¹³². Korallból készült az első magyarországi forrásokból említett betlehem („ain chläins Jesusel und ain chläins pettel grallein”, II/6.271) is¹³³.

A tárgyak formája egyre inkább a díszes gyöngyfűzerek, nyakláncok felé közelített. Megkülönböztettek férfi és női olvasókat is (manns paternoster, ill. frawen paternoster). Különböző érméket, függőket (szív, Szt. Kristóf-medallion) is elhelyeztek rajtuk. A díszítmények közül a legkedveltebb a Bisamapfel (pézsma-alma) volt (soproni előfordulása: II/1.359). Az áttört golyóba illatszert helyeztek, melynek gyógyító és mágikus hatást tulajdonítottak¹³⁴. A rózsafűzereken kívül különböző medallionok is elterjedtek voltak: az említett Szt. Kristóf-érme mellett Szűz Máriát, vagy az Isten Bárányát ábrázolták leggyakrabban. Az ilyen érmék terjesztése a zarándokhelyekkel függött össze¹³⁵.

Az egyházi használatban levő liturgikus tárgyak örökösei a legkülönbözőbb egyházi intézmények lehettek. A megadományozott templomok, kápolnák rangsorolása csak a rájuk hagyott pénzösszegek és ingatlanok együttes számbavételével lenne teljes¹³⁶. A tárgyak megoszlása alapján készített 11. táblázat a 20 mellékollal rendelkező Szt. Mihály plébániatemplomnak a valóságosnál nagyobb túlsúlyát mutatja. A kegytárgyak adományozása, ill. készíttetése mögött rejlő indítékok vizsgálata erre is magyarázatot ad: a legfontosabb ugyanis a feudális kegyúr gesztusának

utánzása volt¹³⁷, a méltó temetkezőhely biztosítása, és a nevüket, vagy címerüket viselő, emléküket megőrző tárgyak révén. Nem véletlen tehát, hogy az adományozott összegek viszonylag egyenletesebb megoszlása mellett a legértékesebb kegytárgyak a plébániatemplomban koncentráálódtak.

A rózsafüzérek örökösei között a rokonok és ismerősök mellett búcsújáróhelyek templomai (Mariazell, a bécsi Schottenkirche) is szerepelnek, ahol ezeket az ékszereket kegyképek és szobrok díszítésére is felhasználták¹³⁸.

Bútorok

A későbbi korokkal összehasonlítva a XV-XVI. sz-i szobák viszonylag szerényen és egyoldalúan voltak berendezve. Hozzájárult ehhez az is, hogy a lakóház a munkán kívül csak az alvásnak és az evésnek volt a színhelye, a szórakozásra, a szabadidő eltöltésére házon kívül került sor. Az általános képen belül a polgárság lakásai, már csak kisebb méretük miatt is, jobban berendezetteknek, kényelmesebbeknek tűnnek, mint a nemesség otthonai¹³⁹. Állításunkat megerősítik a városi szobabelsők ábrázolásai, és a hagyatéki leltárak is. A végrendeletek azonban csak ritkán sorolnak fel bútorokat, mert ezek nagy része a ház tartozékaként azzal együtt öröklődött. Kivételt képeznek ez alól a *fekvőbútorok*, melyek a hozomány fontos részét képezték. Ezért külön gondoskodtak ezek továbbadásáról, főleg a rokonságban levő hajadonok javára. Először tehát az *ágyak* fajtáit tekintjük át¹⁴⁰:

A *Gerichtspett* a teljes, minden felszereléssel ellátott ágyat jelenti (14 említés); a *Spannpett* (Spont) maga az ágydeszka, illetve az a keret, amibe az ágyneműt behelyezték (9 db). A *Raispett* az útiágy volt, más vélemény szerint pedig az ágyak alá tolható fiók-ágy¹⁴¹, tehát mindenképpen egy kisebb, könnyen mozgatható darab (14 előfordulás). Egyes esetekben vasból is készülhetett (II/1.233). A *Pettruhe* (ágyláda) ötször, a *Himmelpett* (mennyezetes ágy) csak egyszer fordul elő, míg egy másik alkalommal külön említenek ágyhoz való mennyezetet (Himmel). Utoljára hagytam az egyszerű *Pett* tárgyalását, mely az összes fekvőbútorok 70 %-át tette ki. Ebben az esetben valószínűleg nem szilárdan megépített fabútorra, hanem a matracra kell gondolni¹⁴². Soproni adataink között megerősíti ezt, hogy Alföldi Bálint és Hans Zirkendorferin hagyatéki leltárában a *Pett*-ek (beleértve a *Vederpett*-et és a *Lidreinpett*-et is) mindig a fentebb felsorolt ágyfajták valamelyikével együtt, sőt többször kimondottan azokban (pl. „in aim spanpet...I pett”, II/1.233; „in der ersten sponnt II.peth”, II/5.139) fordulnak elő. A végrendeletekben bőségesen felsorolt ágyneműk között feltűnően kevés a matracok száma, így a velük együtt említett *Pett*-eket is annak kell tekinteni, míg a többi ágyféleség jóval ritkább említése megfelel a bútorok általában kisszámú előfordulásának.

A *tároló- és ülőbútorok* mutatják talán a legnagyobb változatosságot: az ingóságok (edények, ágyneműk, ruhák) számának növekedése a XV. sz. folyamán új bútorfajták megjelenését is eredményezte. A hagyományos ládák *lad* (14 db) és *truhe* (8 db) néven fordulnak elő, a kettő közti különbség szövegeinkből nem derül ki¹⁴³, talán a *lad* csak tároló, míg a *truhe* egyben ülőbútor is lehetett. (Erre utal a *Sydeltruhe*, (II/1.233) kifejezés.) Mindegyikben tárolhattak élelmiszereket, ágy- és asztalneműket, ruhákat és edényeket egyaránt. A ládák a gyakoribb ácsolt megoldás mellett gyalult deszkákból, asztalosteknikával is készülhettek¹⁴⁴. Kisebb, főleg ékszertartó fiókosládika volt a *Kisten* (9 db), de ugyanez volt a feladata a kisebb ládáknak (*Ledl*, *Ledlein*) is, melyeket olykor veretekkel és béléssel is elláttak (II/5.140). Az értékes

felsőruhák tárolására szolgált a magasabb *Allmar* (Gwanndtallmar), de könyveket is tarthattak benne (*Allmar zu dem Bücher*, II/1.200). A szekrény (*Schrein*) eredetileg kettő, vagy több egymásba helyezett láda volt, mely fokozatosan vált önálló bútordarabbá¹⁴⁵. Az átmenetet mutatja anyagunkban a „*lad in aym schrein*” kifejezés (II/1.207). Felhasználták tárolásra az üres hordókat is, Alföldi Bálint páncélokat tartott benne (II/1.234), Weiteni Orbán pedig ruhadarabokat (II/1.180).

Ülőbútorok ritkábban fordulnak elő, a tárolásra is használt lócán (*Sidyel*, *Sidill*) kívül csak két javadalmas pap említ egy-egy széket (*Stuel*). Az asztalok mellett inkább hosszú padok (*Pank*) állhattak, ezekre forrásaink között csak a rájuk borított terítők (*Pannktuecher*, II/5.139) utalnak¹⁴⁶.

Az asztal (*Tisch*) a XV. sz. előtt csak ideiglenesen összeállított bútordarab volt, és éppen korszakunkra kapta meg állandó helyét a szoba közepén, vagy egyik sarkában. A korábbi, szétszedhető forma szerint készülhetett még a XVI. sz.-ban is a *Plattisch* (II/2.11), ill. a csak a felső lapot jelentő *Tischplatt* (II/6.271). Gyakori volt az asztalnak ládával (*Tisch mit der truhén*), vagy szekrénnel (*Schreintisch*) való összekapcsolása, amit a megmaradt példányok is igazolnak¹⁴⁷. Az asztalok későbbi differenciálódását előlegezi meg a *Schenktisch* (tálalóasztal, vagy pohárszék), míg az íróasztalok (*Schreibtisch*) nagyobb száma (8 db) kifejezetten a polgárságra, azon belül is a nagyobb könyvelést vivő patríciusokra volt jellemző.

A felsorolt bútordarabok és edények mellett a szobáknak kevés díszük volt. Az ország más részeihez, különösen Erdélyhez képest¹⁴⁸ szőnyegek (*Tebich*) is ritkán fordulnak elő, és mindig egyházi intézmények örökölték őket. Egy alkalommal olvashatunk keleti, pogány (*haidnischer*) szőnyegről, melyet Jeronimus Sibenbürger a Szt. Mihály templomra hagyott (II/1.103). A várárok menti Boldogasszony templom szintén kapott szőnyegadományt (II/6.271), míg Pongraz Frank javadalmas pap azt a szőnyeget adományozta a Sankt Wolfgang-i kolostornak, melyet öt évvel korábban ő maga is végrendeletileg örökölt Valentin Swingenhammer özvegyétől (II/1.361, ill. II/2.2)¹⁴⁹. A felsorolt darabokat valószínűleg az oltárt kiemelő pódiumra terítve, vagy a karzatról lelógatva helyezték el a templomokban.

Egyéb házbereendezési tárgyak ritkán kerülnek be a testamentumokba. Egy ón gyertyatartó (*stantner*, II/1.303), egy lámpás (*plechen latteren*, II/1.140), Georg Preirer javadalmas pap tükre (*spiegel*, II/1.199), és Jakob Resch javadalmas pap órája (*uhr*, II/1.218) érdemel említést. Ez utóbbit, mely a városi időfelfogásnak a természeti időméréstől való eltávolodását is mutatja, a Szt. Mihály templomra hagyta¹⁵⁰.

Néhány kivételes alkalommal értesülünk maguknak a háznak a tartozékairól: épületfát, zsindehyt, zsindeleyszöveget említenek, tehát a cseréptető még messze nem volt általános. Ablak üvegezéséről az egyháznak tett alapítványokban olvashatunk, ezek szintén lehetőséget nyújtottak a donátor nevének, vagy címerének megörökítésére (II/1.148,181). Waldner neje, Ágnes, a kamráján, vagy a mellette levő vasajtót adományozta 1458-ban az éppen épülőfélben levő bánfalvi Szt. Farkas templom sekrestyéjének (II/1.91). Külön érdekessége ennek az adatnak, hogy Sopronból két középkori vasajtó is ismert: egy félköríves záródású, összeszegecselt lemezekből készült, vaspántokkal megerősített darab, a Soproni Múzeum régi anyagából (lelt.sz. N.1313); és egy kétszárnyas ajtó egyik fele, kis félköríves kukucskálóablakkal, a Várkerület egyik házából¹⁵¹.

A bútorokról végrendelezők vagyoni megoszlása (ld. 6./a táblázat) nagyjából megegyezik az ágyneműről írókéval, bár a bútorok jelentős részéről megemléke-

ző papok esetében nincs vagyoni adatunk. A bútorok többsége az ékszereknél, vagy a ruháknál kisebb értéket képviselt, erre utal az is, hogy az ágyakon, ill. matracokon kívül felsorolt bútorok 47 %-a csak hagyatéki leltárakban fordul elő. Kevés értékmegjelöléssel találkozunk: egy láda 1 lb.den., egy ágy 3 lb. körüli összeggel szerepel. A bútorok jórészt természetesen a rokonság, vagy a közelebbi ismerősök örökölték. Főleg az ágyak, ill. matracok közül jutott a szolgáltnak, gazdaasszonyoknak, gyónatató papoknak is. Hagytak berendezési tárgyakat a javadalmak felszerelésére is, néhány darab árát pedig misemondásra szánták.

Egy XV. sz. végi háztartás bútorzatát Niklas Mautter javadalmas pap (II/1.266-68), és Alföldi Bálint (II/1.233-35) hagyatéki leltára alapján állíthatjuk össze. Két-három ágy, a hozzájuk tartozó matracok, két asztal, egy íróasztal, egy lóca, vagy láda-pad, négy-öt különböző elnevezésű ládafa, vagy szekrény, és egy pohárszék, vagy tálalóasztal állhatott a szobákban, ill. kamrákban.

Fegyverek

A fegyverzet részei nem tartoznak a végrendeletekben rendszeresen felsorolt tárgyak közé, a soproni anyagban csak 15 személynél fordulnak elő, és ebből is négyenél hagyatéki leltárban. A szórványos előfordulásokból kockázatos messzemenő következtetéseket levonni, bár összehasonlítási lehetőséget kínál, és egyben objektív kontrollt is nyújt az 1532. évi mustrajegyzék elemzése¹⁵² (12. táblázat). Mindkét forrás adatai alapján a támadófegyverek elterjedtebbek voltak a védőfegyvereknél. Ez utóbbiakat a páncélok különböző fajtái és kétféle pajzs: a *tárcsapajzs* és a *pavese* (setztartsche)¹⁵³ képviselte. Az acélból készült páncélzat drágaságát mutatja, hogy mindössze hat polgár említi valamilyen változatát: a *harnasch* nevű, egész testet védő vértet; a felsőtestet védő *pantzer*-t, a bőrbéléses páncélruhát („rotes zuhautes harnasch rocklein”, II/1.195), a páncél külön összeállítható mell- és hátrészt (vorder- und hindertail). Ezt egészítették ki a térdvasak (kniepugklen), a vaskesztyűk, (plechhandschuch), a lábvért (wadel), és a különböző fejdédők (schaler, eysenhuet).¹⁵⁴

A *támadófegyverek* között a távolra ható fajták vannak többségben a testamentumokban és mustrajegyzékben egyaránt, ez megfelel a városfalakról folytatott harc követelményeinek. A közelharcban használatos szálfegyverek a különböző *nyársak* (alspiess = angolnanyárs, sweinspiess = disznónyárs) és a *tőrök* (degen) voltak, míg a vágófegyverek között a *kard* (schwert) és a *szablya* (Säbl) érdemel említést. A kardok gyakoribb előfordulását a végrendeletekben a mustrajegyzék adatai megkérdőjelezzik, míg a két szablya- említés mögött valószínűleg ugyanaz a darab áll: Michel Stadel 1499-ben „türkische säbl”-jét Hans Zirkendorffera hagyta (II/1.261), míg a fegyver jelző nélküli második említése Zirkendorfer özvegyének 1503-ban kelt hagyatéki leltárában van (II/5.140).

A *távolra ható fegyvereket* az *íj* különböző fajtái, és a puskák képviselik. A régi, egyszerű kézíj (pogen) csak egy íjgyártó, Stefan Pogner késztermékei között van felsorolva (II/1.220). Jóval elterjedtebb volt a *számszeríj*¹⁵⁵, főleg szaruíves változata, az *armbrost*, *armbnst*. A fejlettebb acélíves típus (stahel) csak egy kovács és egy pék végrendeletében van képviselve. 1532-re az arány a stahel javára tolódott el. A számszeríj nélkülözhetetlen tartozéka volt a felhúzó-szerkezet (winten). A gyűjteményekben fennmaradt darabok mellett a számszeríj egyes alkotórészei a régészeti anyagban is előfordulnak.¹⁵⁶

A *tűzfegyverek* megjelenése szintén korszakunkra esik, 1427-től tűzmester, ill. puskaműves is működött a városban¹⁵⁷. A *szakállaspuska* a XV. sz. végén még korántsem általános, míg 1532-re ez a leggyakoribb fegyver.

A fegyverek mellett *lószerszámok* csak kivételesen, két személynél lelhetők fel, bár a lótarítás ennél nagyobb mértékű volt a városban, és a kereskedők is hátsólovakon utaztak. A *lószerszámok* közül a nemesség anyagi kultúráját képviseli az az aranyozott ezüst kengyel pár (II/1.418.), mely a néhai Kanizsai Lászlótól jutott Hans Kolbat özvegyéhez, Ilonához.

A fegyvereket felsorolók között nemesi származásúak, patríciusok, középpolgárok, papok egyaránt megtalálhatók, kiemelésre érdemes viszont az iparosok nagy aránya, és változatos foglalkozási megoszlása (ld. 12. táblázat). Az örökösök között a rokonok és barátok mellett egyházi intézmények is előfordulnak. A Szt. Sebestyén templomra hagyott acélíves számszerij alapján Gömöri János egy Szt. Sebestyén lövészársaság létét valószínűsíti¹⁵⁸.

Szerszámok, munkaeszközök

Ezt a csoportot két fő részre oszthatjuk, a szőlőműveléssel, borászattal, illetve az iparos foglalkozással összefüggő tárgyakra. Az előbbieket — az ingatlanvagyonok között felsorolt szőlőkből ítélve — a soproni háztartások szinte mindegyikének fontos tartozékai voltak. Prés, kád, dézsa, lajt sorolható ide — ezek egy része már a faedényekkel kapcsolatban előkerült. Részletesebb felsorolásuk csak hagyatéki leltárakban várható, hiszen a ház részét képezték. Niklas Mautter hagyatéki leltárában (II/1.266-67) 28 kapát és csákányt, 3 ásót, 7 kádat, 2 prést, fél font abróncsot, 1000 szőlőkarót, 3 kádat, 7 dézsát, 3 puttonyt, és 3 teknőt írtak össze. A kapák, ásók, szőlőkarók alacsony (10-20 dénár) értékűek voltak.¹⁵⁹

A *műhelyfelszerelések*, *iparosszerszámok* említése elsősorban a szerényebb vagyonnal rendelkező kézművesek hagyatékában kap kiemelt szerepet. A 10 soproni példa közül (2 tímár, 2 kovács, 2 kádár, 1 íjgyártó, 1 szíjgyártó, 1 nyerges és 1 pék) hét iparos adóindexe egy és kettő között volt. Tanulságos a szerszámokat öröklőkön is végigtekinteni: a végrendelkező iparosok többségének nem volt fiúgyermek, vagy ha igen, más pályára, pl. papnak is szánhatták. Az egyik leggazdagabb iparos, Jacob Riemer szíjgyártó pl. szolgájára, Lassla-ra hagyta szerszámaint, bár fia, Veit Riemer is élt (II/1.285). Nem volt általános az olyan végakarat, mint Benus Kürsneré, hogy fiát, Wolfgangot unokatestvére nevelje a szűcs mesterségre, és erről évente számoljon be a tanácsnak (II/1.76). Gyermeke, vagy házastárs hiányában az iparos más rokona (veje, sógora, unokaöccse) folytatta a mesterséget. Ha ilyen rokon sem volt, a mester legénye örökölte a műhelyt és a felszerelést, de erre Sopronban mindössze három példát látunk. Különösen érdekes Michel Stadel kádár példája, aki 1499-ben legényére, Stephlin-re hagyja munkaeszközeit, ő pedig egy generációval később, 1519-ben ugyanabban a Templom utcai házban már mint Steffan Pinter örököltette tovább minden szerszámát — valószínűleg részben ugyanazokat a darabokat — legidősebb fiára, Kristófra. (II/1.261,344) Peter Göckerl pék legfontosabb szerszámaint: mérlegét, dagasztóteknőjét, munkaasztalát szétosztotta péktársai között. A munkaeszközökkel együtt a feldolgozásra váró *nyersanyagot* (faanyagot és különböző bőröket) is megemlíti. Részben azért, hogy a mesterséget folytató személyre hagyják, részben viszont azért, mert még tartoznak ezek árával a nyersanyagot szállító iparosnak, vagy kereskedőnek. Ha a csak összecszerűen említett tartozásokat is figyelembe vesszük,

meg tudjuk állapítani egy-egy iparos nyersanyag-beszerzési körzetét. Pl. Erhard Schimel vagy kirchschlagi, bécsújhelyi, neunkircheni és soproni tímárokkal állt kapcsolatban.

Mezőgazdasági termékek

A szőlőműves szerszámokról szólva a fentiekben már érintettük a mezőgazdaság legfontosabb soproni ágazatát, a bortermelést. Az alábbiakban a *bor* és az *élelmiszerek* előfordulásait vesszük sorra. A bordézsmajegyzékek szerint az adózó polgárság majdnem 80 %-ának volt szőlője¹⁶⁰, így nem meglepő, hogy a végrendelek egynegyede egy vagy több (max.12) hordó borról is megemlékezik. A menyiségek és az örökösök felsorolásából kitűnik, hogy a legtöbb esetben az adományozott bor nem a személyes fogyasztást szolgálta, hanem bármikor mobilizálható tőkét jelentett¹⁶¹. Arányait tekintve ez a tőke lényegesen nagyobb volt, mint akár az ékszerék, akár az ezüstedények formájában teaurált értékek. Egy hordó bor ára az évi terméstől függően 10-20 lb.den között mozgott — ráadásul ez az érték a szőlőbirtokok révén évente újratermelődött. Az ó- és újboron kívül (vierdiger, ill. heuriger wein) a frissen megtermelt mustot is továbbörökítették. A must-hagyományozások egy kivétellel októberben vagy novemberben történtek. A bor mellett a sör sem volt teljesen ismeretlen (II/1.283.).

A többi élelmiszer csak szórványosan fordul elő, hiszen romlandóságuk miatt nem tartoztak az ingóságok közé. Így az anyagi kultúra egyik fontos területéről, az étkezésről a végrendeletek csak néhány speciális esetben szolgáltatnak adatokat. Az egyik a halotti torok kérdése, ebből az alkalmából húst (főleg marhát), kenyeret és bort fogyasztottak (pl.II/1.32; I/3.395.). A másik a szegényeknek, az ispotály gondozottjainak szánt ételadományok és étkezési alapítványok esete¹⁶². Ezek is bor és hús vásárlásáról intézkednek. A hús tehát még a szegények étkezésében is jóval fontosabb szerepet kapott, mint a későbbi korokban. A többi élelmiszer (a füstölt disznóoldal, zsír, ecet, sajt) nagyrészt hágyatéki leltárakban előforduló viszonylag tartósabb áru. A gabona, vagy búza nagy mennyisége a XV. sz. fordulójától az önellátás ismételt térhódítását mutatja. Kiemelésre kíváncsnak az importált fűszerek (bors, sáfrány)¹⁶³, bár sáfrányos kertek a Nyugat-Dunántúlon, sőt Sopron határában is voltak (II/1.132,224,234). Szintén importból származott a hordószámra behozott hering, melynek áráért többek között a városi szakács is tartozott Hans Zirkendorfernek (II/1.282).

Az állattartásról szintén nyerünk adatokat. A legtöbbször említett, és legnagyobb számban tartott állat a ló volt, mely a személyes reprezentációtól a kereskedésen át az igavonásig bárhol felhasználható volt. Nagy tételben kereskedtek vele, amit az Alföldi Bálint tulajdonában levő 200 darab ló is bizonyít (II/1.235). Ugyancsak az övé volt az a hat ló is, melyet Lozsba menet Wolfgang Rauchtól vettek el (II/1.242). A halotti áldozatok körébe sorolható Wolfgang Moser fiatal lova, melyet egy páncéllal együtt „zwm opher” a Ferences kolostorra hagyott (II/1.195). Hasonlóan gyakran fordul elő a tehén, ökör, vagy borjú, de nem a gazdag kereskedő-patríciusok, hanem a szerényebb jövedelmű (kettő kivétellel 2 alatti adóindexű) polgárok és özvegyeik végrendeletében. Lényegesen ritkább a sertések és kecskék, juhok megemlézése, mivel ezek kevesebb értéket képviseltek. Az esetek többségében javadalmaz papok örökítik őket gazdaasszonyaikra, csakúgy, mint a baromfiakat. Az állattartás és a lakóhely összefüggésének vizsgálatánál (ld.6/b táblázat), figyelembe kell venni, hogy a bel-

városban lakók többsége is rendelkezett külvárosi majorságokkal. A külváros 2. negyedének magas aránya több javadalmas papnak köszönhető. Felsorolásai alapján a javadalmakhoz tartozó állatok mellett a papok saját tulajdonában is jelentős állatállomány volt.

Speciális, a polgárság által ritkán űzött foglalkozás volt a méhészet. A szűcs céh egy később nemesi környezetbe került özvegytől 8 méhcsaládot (peynnstögk, II/1.416) kapott. Többször találkozunk a méhészet végtermékeivel, a mézzel és főleg az egyházaknak gyertyakészítésre adományozott méhviasszal. A mezőgazdasághoz és a kereskedelemhez egyaránt kapcsolódnak a lóvontatású, vasalt tartozékokkal rendelkező kocsik. Jelenlétük a borszállítás miatt szinte minden háztartáshoz hozzá tartozott, és a bel- és külvárosi házak építészetére is hatással volt.¹⁶⁴

Könyvek

Bár nem annyira az anyagi, mint inkább a szellemi kultúrához kapcsolódik, és a papság mellett csak a polgárságnak igen kis részét érinti, foglalkozni kell a végrendeletekben felsorolt könyvekkel, mivel a város életéhez a könyvkultúra, az olvasás, és az ezek nyomán fellépő szellemi mozgalmak is hozzátartoztak. Az egy és negyed század (1400-tól 1523-ig) alatt felsorolt több mint 100 könyv alig 8 %-a származott világi személyektől. Ezek sorában 3 iparos (Michel Stadel, Klaus Malczer, és Peter Göckerl), 2 patrícius özvegye és egy polgár található, míg további hárman (1 kereskedő és 2 özvegy) rendelkeztek misekönyv vásárlásáról oltáralapítványuk számára.

A könyvek tartalmi megoszlása összhangban van tulajdonosaik igényeivel: a világi tárgyú művek igen ritkák, közülük a Gesta Romanorum két előfordulása (II/1.86,413), a Nagy Sándor-regény (II/1.86), a Vita philosophorum (II/1.200), a Septem mirabilia Mundi (II/1.180) fordul elő, továbbá az egyháztörténeti vonatkozású Vallerianus (a keresztényüldözésekről írott mű, uo.), egy „régí legendáskönyv” (II/1.199) és a szentek életrajzát tartalmazó Lampertica Historia (II/1.355). A „Judith” című könyv (II/1.198) dramatizálva tartalmazta az ószövetségi történetet¹⁶⁵. Ezenkívül 1 jogi, 1 matematikai és 2 grammaticai mű kivételével csupa teológiai munka volt a soproni végrendelezők birtokában.

Teljes Biblia-kiadások és hozzájuk kapcsolódó rendszeres magyarázatok viszonylag kisebb számban szerepelnek, míg Peter Göckerl pékmester kimondottan német nyelvű evangéliummal rendelkezett (II/1.400). A legtöbb könyv az istentiszteletekhez volt szükséges, vagy a gyakorlati teológia céljait szolgálta. Az előbbieik között elsősorban a misekönyveket kell számba venni, ezekből minden plébániai jogú templomban kellett lenni¹⁶⁶. Később az oltár-alapításoknál is nélkülözhetetlen felszerelési tárgy volt a misekönyv, ilyen értelemben gondoskodtak az alapítók vásárlásukról (II/1.146, 178,202, 213). A különböző szertartásrendek közül az esztergomi és a passauai ordo volt ismert a városban (II/1.198).

A napi zsoltoszmák elmondásához nélkülözhetetlen breviáriumokkal (Taczapuecher = Tagzeitbücher) is szinte minden pap rendelkezett. Különleges azonban Peter Göckerl magán-használatra szolgáló imakönyve (petpiechel, II/1.400). Ezek mellett az egyházi év különböző időszakaihoz vagy szentekhez kapcsolódó (quadragesima, De tempore) prédikációskönyvek, szentbeszéd-gyűjtemények voltak a legelterjedtebbek, hiszen ezek a papok, hitszónokok mindennapi munkáját könnyítették meg. Közülük a legnagyobb népszerűségnek Thomas Ebendorfer von Hasel-

pach művei örvendtek, szerzőjük a XV. sz. első felében a bécsi egyetem rektora volt, és Magyarországon is járt¹⁶⁷. Megtalálhatók a gyűjteményekben Szt. Vince beszédei (II/1.413), Jacobus a Voragine böjti prédikációi (II/1.180), sőt Temesvári Pelbárt Pomeriumának két része is¹⁶⁸.

A filozófiai, ill. teológiai művek nem mozogtak túl széles skálán: Albertus Magnus Naturaliája, a Summa Pysani, Aquinói Szt. Tamás egy munkája mellett Angelus de Calvasio olasz ferences, és a később eretneknek tartott XIII. sz-i Amalrich von Beno írása érdemel figyelmet.¹⁶⁹

A könyveket birtokló egyházi személyek felsorolásától eltekinthetünk, mert az eddigi kutatásban ez a szempont érvényesült leginkább. Mindenképpen ki kell emelni az 1400-ban 18 könyvet felsoroló Weiteni Orbán javadalmas papot¹⁷⁰, a ritka filozófiai és teológiai művekkel rendelkező, 1481-ben elhunyt Georg Preirert¹⁷¹, és Blasi Schwarzot, aki 1523-ban 12 kötetet hagyott fivérére, Imrére.

A fentiekben felsorolt dátumokból kitűnik, hogy a könyvek egy része kézirat volt, részben pergamenre, részben papírra írva. A nyomtatványok nagyobb arányú elterjedésével csak a XV. sz. utolsó két évtizedétől számolhatunk. Bár csak két alkalommal jegyzik meg a könyvekről, hogy nyomtatottak, a XVI. sz. elején már ezek lehetnek többségben. A könyvek kötéséről Weiteni Orbánt kivéve ritkán emlékeztek meg, a leggyakoribbnak a piros és a fehér bőrkötés tekinthető. A könyvek értékét csak kevés esetben jegyezték fel, szórványos adatokból azonban viszonylag magas összegekről értesülünk. Weiteni Orbán egy ezüst kupája áráért (tehát legalább 10 lb.den. körüli összegért) csináltatott misekönyvet (II/1.178). A Georg Preirer tulajdonában levő „Panthology” legalább 9,5 lb.den. értéket képviselt (II/1.199). A székesfehérvári tanács Sopron városához címzett értesítése szerint a néhai Miklós gvárdián által eltulajdonított breviárium 16 aranyforintot ért¹⁷². A fent említett Haselpach-szentbeszédek gyűjteményéért Bécsben 1462-ben kötetés nélkül 5 lb.den.-t kellett fizetni a másolónak¹⁷³. A felsorolt árak mind kéziratokra vonatkoznak, a nyomtatott művek valószínűleg olcsóbbak voltak.

A könyvek örököseinek köre megegyezik a tulajdonosokéval: név szerint felsorolt papok, vagy egy-egy misealapítvány kapta meg őket. Előfordult, hogy tanulmányaikat végző ifjakra hagyták a könyveket, vagy rokonaikra, akik szintén lehettek egyházi személyek. Teljes bizonyossággal világi személyre csak két esetben hagytak könyvet: Georg Preirer a már említett Judith című művet a polgármesternek adományozta (1481-ben ez valószínűleg Christoph Herb volt¹⁷⁴), míg Peter Göckerl pék német evangéliumát és imakönyvét Paull Schitzner (Schützner) polgárra hagyta.

Mi maradt meg ezekből? Sopron szerencsés sorsának köszönhetően több mint 100, 1524 előtt kiadott könyv található jelenleg is a városban¹⁷⁵, nagyrészt az evangélikus konventi, ill. líceumi könyvtárban. Ezek egy része természetesen csak később került ide, egy másik csoportjuk azonban meglepő egyezéseket mutat a végrendeletekben levő felsorolásokkal. Bár az érintett könyvek egyikében sincsen a testamentumot hagyó papoktól származó possessor-bejegyzés, az azonosításnak ellentmondó tulajdonos-megjelölések, ill. a könyvek későbbi behozatalára utaló kötések sem fordulnak elő. Hipotézisünket megerősíti, hogy az esetleg azonosítható kötetek egy kivétellel két javadalmas pap, Wolfgang Flachel és Blasi Schwarz hagyatékát képezték, az előbbtől négy, az utóbbtól hat könyv jön számításba (13. táblázat)¹⁷⁶. Ezek a művek a Gesta Romanorum mellett általában prédikációgyűjtemények. A kérdést pozitív bizonyítékok hiányában teljes bizonyossággal nem lehet eldönteni, tisztázásához a művek példányszámának és elterjedtségének vizsgálata járulhatna hozzá.

Az írásbeliség ismerete természetesen jóval elterjedtebb volt, mint a könyvek birtoklása. Bizonyítják ezt a bútorok között tárgyalt íróasztalok mellett a pecsétygűrűk, és a családi üzleti vonatkozású levelek és elszámolások említései is¹⁷⁷. A pecsét-használat személyhez kötődő, szabályozott voltára utal Hans Zirkendorfer özvegye, Barbara hagyatéki leltárában a következő kitétel: „idem sein silbreins sigill ist hewt (a leltár elkészítésének napján) zeerslagen...und khrafftlos wordenn” (II/5.140).

3. Összefoglalás: városi emlékek — polgári életmód

Áttekintésünk egyik tanulságaképpen azokat a jelenségeket és tendenciákat szeretnénk összegyűjteni, melyek a korszak egészéről alkotott képen belül megkülönböztetik a polgárság anyagi kultúráját. Feladatunkat megnehezíti, hogy a nemes-ség és a parasztság köréből nem rendelkezünk időben folyamatos, térben olyan egységes forrásanyaggal, mint a polgárság esetében¹⁷⁸. Így az anyag feldolgozása során szerzett szubjektív benyomások is helyt kell hogy kapjanak az alábbiakban.

Elsőként a célszerűsége törekvést emelném ki, azt az igényt, mely a polgárság általunk legjobban vizsgálható felső rétegében mindenképpen megvan: hogy környezetük minél kényelmesebb, minél „használatosabb” legyen számukra. Ez megmutatkozik a berendezés fokozatos differenciálódásában, újfajta bútordarabok: íróasztal, könyvszekrény, pohárszék megjelenésében éppúgy, mint az ágynemű mennyiségének megnövekedésében. Ugyanezt tükrözi a különféle szövetek importjának alakulása is. A távoli vidékekről származó (flandriai, angol) posztók kereskedelmében való részvétel nemcsak üzleti vállalkozás volt, hanem a polgárság körében jelentkező újfajta igényeket is kielégítette¹⁷⁹.

A praktikus szemlélet legszembeötlőbb megnyilvánulása pedig az edények anyagának célszerű megválasztása volt. A 9. táblázatból is kitűnik, hogy amelyik edényfajta fémből gyakran fordul elő, azt az összehasonlításként vizsgált későközépkori leletegyüttesben (Sopron-Fabricsius ház¹⁸⁰) nem, vagy alig találjuk meg. A poharak esetében az ellentmondás az ezüst edények teauráló szerepével magyarázható. Az egyoldalú, díszítetlen kerámiaanyag mögött a városi lakosságnak a falusitól minőségileg különböző életnívója húzódik meg. A polgárság igényeit differenciáltabban, fémek, üvegek, importárúk fokozott bevonásával, minden célra a legmegfelelőbb anyag felhasználásával tudta kielégíteni.

A gyakorlatias felfogás persze nem jelentette azt, hogy a polgárságnak ne lettek volna reprezentációs igényei. Mintaképük a köznemesség felső rétege volt, de szűkebb anyagi lehetőségeik nem engedték meg a nemesi életforma külsőségeinek utánzását. Az öltözék díszei és az ékszerek — bár formájukban nem tértek el a nemesség által viseltektől — még a legvagyonosabbaknál is csak ezüsből készültek, és ugyanez jellemző az edénykészletre is. A teauráló jellegű tárgyak száma a polgári háztartásban viszonylag alacsony¹⁸¹, és ezek birtoklása is döntően a legvagyonosabbak kiváltsága, azoké, akik az átlagos adó kétszeresénél többet fizettek.

A különleges berendezési tárgyak, vagy ékszerek ritkaságát mutatja, hogy még a rendelkezésünkre álló végrendeleti anyagban is, mely a lakosság alig 7 %-ától származik több olyan tárggyal is találkozunk, amely két testamentumban is előfordul: aranygyűrűk, egy török szablya, egy keleti szőnyeg, több egyházi és világi könyv és feltételezhetően néhány címeres ezüstpohár esetében is ez a helyzet. Ha a végren-

deletek leírásai bővebbek lennének, bizonyára még további példákkal folytathatnánk a sort. Ez egyben azt is mutatja, hogy a polgárság felső rétege zárt elitet képezett, mely nemcsak a házasság körét, hanem az értékes tárgyak mozgásának kereteit is bizonyos mértékig meghatározta.

A különleges tárgyak, luxusáruk, de a szövetek nagy része is külföldi iparosok műhelyeiből került ki, és Sopronban ez a nyugati orientáltság még sokkal erősebb, mint az ország többi városaiban. Ez a legtöbb tárgy esetében a területi jellegzetességek elhalványodásával járt, a kerámiában viszont a keletausztriai és nyugatmagyarországi területek közti sajátos átmeneti műhelygyakorlat kialakulását eredményezte. A helyi ipar nem túl magas szintjéhez az is hozzájárult, hogy a felhalmozás egyértelműen a mezőgazdaságba irányult. Az a polgár, aki mestersége, vagy kereskedelmi tevékenysége révén egy bizonyos tőkét tud szerezni, szinte kivétel nélkül szőlőbirtok vásárlására fordítja azt. A kereskedelembe is döntően a bor kivitelével kapcsolódik be a város lakossága.

Az írásos források esetünkben a régészeti anyag összetételének jobb megértéséhez is hozzásegítenek, a leletegyüttes viszont a mindennapi tárgyak felszínre hozása révén teljesebbé, kézzelfoghatóbbá tette a végrendeletekből kialakuló képet. Ugyancsak a régészeti anyag segíthet majd hozzá a történeti forrásokban alig-alig megfogható szegényebb városi lakosság életének vizsgálatához is.¹⁸²

JEGYZETEK

1. *Jaritz* 1980. 53-54.
2. Alexander *Gál*. Die Summa Legum brevis, levis et utilis des sogenannten Dr. Raymundus von Wiener Neustadt, Weimar, 1926. — az elterjedésre I. a bevezetést, 1-18.; *Kubinyi A.*: Budapest története a későközépkorban, Budapest története II.k., Bp., 1973. 166-167.
3. *Házi* II/1. 160.
4. A tanúk, a végrendelekezésből fentebb kizártakon kívül nem lehettek nők („que propter fragilitatem sexus facilius corrumpuntur”), továbbá a kedvezményezettek között számba jövő érdekeltek, tehát a kizárólag papok előtt tett végrendelet érvénytelen volt. Ezt a soproni szabályrendelet is hangsúlyozza.
5. *von Brandt* 1973. 17-18.
6. *Tárkány-Szűcs* 1980, 726.
7. *Házi* II/1. Bevezetés V-VII, I. városi könyv: II/1. 1-139., II. városi könyv: II/1. 140-177.; *von Brandt* 1973. 6.
8. *Házi* II/1. 159. A végrendeletet 1 hónapon belül kellett a tanács előtt bemutatni.
9. *Házi* II/4. 391.
10. A városi tanács 1522. jan. 13. után kelt kérelme Mária királynéhoz, hogy támogassa a zsidóknak Sopronból való kiűzését (közli: *Polák Miksa*: A soproni zsidóság története, Bp., 1896. 277-8) mégsem ír egyértelműen járványról, pedig ezt biztosan a zsidók számlájára írták volna. A „die ain gantz Jar mit gemain stat nicht mitleiden” kifejezés inkább az adózásra utalhat. A forrásra Dávid F. hívta fel figyelmemet.
11. *Szűcs* 1955. 41.
12. *Granasztói György*: A polgári család a középkor végi Magyarországon, TSz XXV. (1982) 618.
13. Összehasonlításl: a falvakban és a mezővárosokban a XVIII.sz.-ban a lakosságnak mintegy 2-3%-a végrendelezett, míg az 1904-es felmérés az országos átlagra 9,3% -ot eredményezett. (*Tárkány-Szűcs* 1980, 727-8.)
14. Hajadon lányokról azért sem valószínű, hogy végrendeleztek, mert nagykorúságuk elérése után nem sokkal férjhez mentek.
15. *Szende Katalin*: A soproni iparosok végrendeleteik tükrében (1400-1526) — VI. Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1989. 109-116.
16. *Szűcs* 1955. 45-47.
17. Ez a 80% is inkább minimális érték, mert nem vettem bele a javadalmas papokat, akik javadalmaik révén szintén jórészt szőlőbirtokokból szerezték jövedelmüket. L. még: *Szűcs* 1955. 54-56.
18. *Szűcs* 1955. 40., 86.j.
19. *von Brandt* 1973. 12-13. Hasonló következtetésre jut, és az igen gazdag rétegek viszonylag kisebb számát hangsúlyozza *Jaritz* 1977. 174-5.
20. A város egészének vagyoni koncentrációja is (*Granasztói György*: A középkori magyar város, Bp., 1980. 229, az 1459-es adójegyzékek alapján) a szélsőségek közti különbségek mellett a középrétegek jelentőségét mutatja, és ez eltér a korabeli európai nagyvárosoktól.
21. Az aranyforint dénárösszegének meghatározásához felhasznált irodalom: *Huszár Lajos*: Pénzforgalom és pénzügyviszonyok Sopronban, Sz. 105 (1971) 1161-1167., vö.: *Magyar-Zsidó oklevéltár IV.*, kiad. és bev. *Kovács Ferenc*, Bp., 1938. 449-451.; *Richard Perger*. Wolfgang Holzer, Aufstieg und Fall eines Wiener Politikers im 15. Jh., Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 41 (1985). A cikke Kubinyi A. hívta fel figyelmemet. Az 1480-as évektől a számítási egységként használt 300 dénáros váltást vettem alapul.
22. Különösen fájó ez a hiány a nem adózó papság esetében, akik a legrészletesebb végrendeleteket hagyták hátra.
23. *Kubinyi András*: A kincstári személyzet a XV. sz. második felében, Tanulmányok Budapest Múltjából XII (1957), 33. jegyz.

24. *Mollay* Károly: Családtörténet és társadalomtörténet (az 1532. évi soproni mészárosok), SSz XLII (1988), 298-99.
25. 15. jegyz. 109-110.
26. *Dávid* Ferenc: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1523-tól 1645-ig (kézirat). *Uő.* A soproni ó-zsinagóga. Bp. 1978., 12-33. — hálásan köszönöm *Dávid* Ferencnek, hogy a fenti időhatároknál bővebb, 1379-ig visszamenő kéziratába betekintést engedett, és hogy munkámat idejét nem kímélve számtalan értékes tanáccsal támogatta. A külvárosi adószedési sorrendre: *Mollay* Károly: Sopron a középkor végén, SSz X (1956), 32.
27. *Holl* 1979, 128.
28. A javadalmazások beazonosításában *Thirring* Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941., és *Kaleschick* Péternek a Szt. Mihály templom oltáraitól készített lajstroma (kiadta: *Póda* Endre: A soproni katolikus parochia története. Sopron, 1892. 59-63.) használható fel.
29. *von Brandt* 1973, 6-10. a régebbi irodalommal. Vö. *Georg Simnacher*: Die Fuggertestamente des XVI. Jahrhunderts. Tübingen, 1960.
30. *Marguerite Gonon*: La vie quotidienne en Lyonnais d'après les testaments, Macon, 1969. — *Uő.* La vie familiale en Forez au XIVe siècle et son vocabulaire d'après les testaments. Paris, 1961.
31. *Jaritz* 1977, 1978, 1980.
32. *Entz* Géza: Középkori végrendeleteink művészeti vonatkozásai, Művészettörténeti Értesítő II (1953), 171-175. — *MMűv*, 157-162 (*Marosi* Ernő tanulmánya).
33. *Tárkány-Szűcs* Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Bp., 1961. — *Uő.* Makói parasztok végrendeletei. Ethnographia 1974, 493-512. — *Sz. Kőrösi* Ilona: Kecskeméti testamentumok a XVIII.-XIX. sz.-ból. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1984, 119-125.
34. *Kubinyi* 1985. — Kutatótörténeti összefoglaló: 611-18.
35. *Demkó* 1892. — *Jakó*, 1957.
36. *Házi* 1939.
37. *Mollay* 1941. — Továbbá *Mollay* Károly: Háztörténet és várostörténet (a Szt. György.u. 3.sz. ház) SSz XIII (1959), 120-134., *Mollay* 1989. 34-5, 38-9; 134-143.
38. *Askercz* 1976.
39. *Kubinyi* 1985, 616-17, 633. — *Jaritz* 1977/b, 249. — *Jaritz* 1980, 58.
40. *MMűv* 158. (*Marosi* Ernő tanulmánya).
41. Az anyag feldolgozása a dBASE III plus számítógépes adatbázis-kezelő programmal történt az ELTE Régészeti tanszék számítógépén. Köszönetet mondok mindazoknak, akik a program felhasználását lehetővé tették számomra.
42. *Jaritz* 1980, 63.
43. *Jaritz* 1977, 178.
44. *Kubinyi* 1985, 635.
45. A két fő típus elkülönítése a XV. sz.-tól a nemesi anyagban is nyilvánvaló: *Radvánszky* 1895 (repr.1987), 62,129. — *MMűv* 240. (*Kovács* Éva tanulmánya).
46. Egy pecsétgyűrű esetében (II/1,196), amely négy aranyforintot nyomott, a zálogösszeg 3 aranyforint 60 denár volt, az eltérés tehát 310 den.-t számítva egy Aft-ra (1481) 20 %.
47. Ilyen övet tartalmazott például a stájerországi scheiflingi kincs is: Katalog Ghotik in der Steiermark. GHraz, 19782. S.314—Vö. *I. Fingerlin*. Das Gürtel des Hohen und Späten Mittelalters, München-Berlin, 1971., 348.
48. A Hans Zirkendorfer özvegye által felsorolt gyűrűk valószínűleg megegyeznek azokkal a darabokkal, melyekkel néhai férje végrendelete szerint (II/1.283) *Bazini* Ferenc gróf tartozott a családnak.
I. Fingerlin. Das Gürtel des Hohen und Späten Mittelalters, München-Berlin, 1971., 348.
49. *Tompas* 1973.

50. *Mojzsis* Dóra: XVI-XVII.sz-i párták a nagylózsi temető anyagából. *FolArch* XXXV (1984), 185-205.
51. *Boockmann*, 1986., 107, 168. ábra.
52. *Kuenringer*, Kat-Nr.783.
53. *MMJv* 159. (*Maros*/Ernő tanulmánya).
54. *Kuenringer*, 585. (G. *Jaritz* tanulmánya)
55. *Jaritz* 1977/b, 256.
56. *Jaritz* 1980,55. — tanulságos példát hoz: egy korneuburgi végrendeletben *Seide*/ként szereplő ruhadarabot a városi könyvbe való átíráskor *Rock* néven jegyezték be.
57. *von Brandt* 1973, 25. — *Varjú* Elemér: Magyar viselet a középkorban. Magyar Művelődéstörténet I., Bp., é.n., 346.
58. *Jaritz* 1980,58.
59. A névmegjelölések a végrendeletek szóhasználatán alapulnak, nem etimológiai célzatúak. A latin és német szavak összevetésére Kőszegi Boldizsár javadalmazas pap mindkét nyelven fennmaradt végrendelete (II/1.326-27, ill. II/6.294-95) ad alkalmat: *Rock* = tunica; *Pelz* = pellicum; *Plaben* = flaveus; *Pecherel* = piccarium. Vö. *Mollay* 1989.143,51.j. A többi megfeleltetés értelem szerinti, különböző forrásokból származik.
60. *Varjú* Elemér: Magyar viselet a középkor végén. Magyar Művelődéstörténet II. Bp., é.n., 488-89.
61. II/4.387. (Joachim Jakab számadása)
62. *Balogh* Jolán: Mátyás kori, ill. későközépkori hagyományok továbbélése műveltségünkben. *Ethnographia-Népélet* LIX (1948),13-19. A szabáshoz: *Endrei* 1989. 97-8. — Az északnémet területeken egyazon *Schaube*-n kétféle ujjnyílás volt: az egyik vállnál, a másik a ruhauji végén, így palást- és kabátszerűen egyaránt viselhető volt. Ld. *Gisela Jaacks*: *Städtische Kleidung im Mittelalter. Aus dem Alltag der Mittelalterlichen Stadt*, Hefte des Focke-Museums Nr. 62., red. J.Wittstock. Hamburg, 1982., 223.
63. *Mollay* 1989. 19., vö. *Mollay* 1941. 166.,59.j.
64. A teljesség igénye nélkül néhány példa: a budai Táncsics M.u.24-ben feltárt falfestményen (László *Gerewich*: *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*. Bp., 1971., Pl.113,298.kép), a budapesti ezüsteel páros ruhakapcsain (*Vattai* 1955,211), táncoló párok a bécsi Tuchlauben 19-ben feltárt, 1400 körülről származó falfestményen, *Kuenringer*, Kat-Nr. 95.e.
65. *Varjú* Elemér: Magyar viselet a középkorban, Magyar Művelődéstörténet I. Bp., é.n. 344.
66. *Mollay* 1982, 301-2. *Endrei* 1989. 84. a szó (és a ruhadarab) lengyel eredetéről ír.
67. *Jaritz* 1978.36., az észak-német területeken szintén a XIV.sz.-ban volt divatban, ld. *Hasse* 1979, 56. A gugel ábrázolását láthatjuk a soproni bencés (volt ferences) templomban levő térdelő férfiszobron, mely a XV. sz. 1. feléből származik (Magyar Művelődéstörténet II. Bp., é.n. 407.)
68. Kinézetére egy épen maradt példány alapján: *Kuenringer*, Kat-Nr. 773/b. *Endrei* 1989. 88.
69. *Jaritz* 1978, 36.
70. *Demkó*, 1892, 242.
71. Nem igazolják tehát azt a szokást, amit a bécsi udvari kártya, és Galeotto Marzio is megörökített: hogy kalapjuk alatt néha a férfiak is viseltek valamiféle vászonkendőt. Vö. *Endrei* Walter — *Zolnay* László: Társasjáték és szórakozás a régi Európában. Bp., 1986, 159.
72. *Jaritz* 1978, 37, *Boockmann* 1983, 88.
73. *Pickl* 1966, 103.
- 73/a *Endrei* 1989. 226. a magyar „haraszt” elnevezéssel azonosítja, de csak a XVII.sz.-tól adatolja.
74. uo. 104-107.; soproni árszabás 1460-63: II/6. 211-2.
75. A viszonylag kevés adatból levont következtetéseket megerősíti *Pach* Zsigmond Pál: Magyarország nyugati gyapjúszövet-importja a XV-XVI.sz. közepén. *TSz* 14 (1971)

- 24-34., különösen 26. A lundisch árusítására már utal a II/6. 211-2. árszabás, melyet *Házi* J. 1460-63-ra keltez, de csak az írástípus és néhány ár-adat alapján (uo.216)
76. *Kovács* Ferenc: Nyugat-Magyarország áruforgalma a XV.sz.-ban. Bp., 1902. — *Pickl* 1966,77., *Endrei* 1989. 64-66.
77. *Jaritz* 1977/b, 254.
78. *Hasse* 1979,56. — *Pickl* 1966, 104-05.
79. *Jaritz* 1977/b, 255.
80. *Jaritz* 1977/b, 257.,18. jegyz.
81. A sárga szín főnemesi környezetben való előfordulására: *Kubinyi* 1985, 636., 151.jegyz.
82. *Varjú* Elemér: Magyar viselet a középkorban. Magyar Művelődéstörténet I. Bp., é.n., 346-47.
83. *Házi* 1939, 240-41.
84. *Varjú* Elemér: Magyar viselet a középkor végén. Magyar Művelődéstörténet II. Bp., é.n., 402.
85. *Varjú* Elemér nézeteit a suba és a dolmány esetében *Balogh* Jolán i.m. (ld.62.jegyz.) 16-19. lapon cáfolja.
86. *Mollay* 1941,118.
87. *Boockmann* 1986., 72. — *Jaritz* 1977/b,257.
88. *Mollay* 1982,302. — Az 1525. évi árszabás (II/6.389.skk.) alapján állapította meg, hogy „a hacuka a hazai városi német polgárság, ezen belül a patriciusi réteg férfi- és nőtagjainak viselete volt”.
89. *Házi* 1939,154-56. — *Jaritz* 1978,38.
90. A lábbelik áraira vonatkozóan ld. az 1525. évi árszabást: II/6.392,398-9; a vargákra és készítményeikre: *Mollay* Károly: Árszabások (a soproni vargák 1532. évi árszabása). SSz XLI (1987), 305-307.
91. *Jaritz* 1977/b, 261.
2. Vö. a jóval gazdagabban díszített darabokat nemesi környezetben: *Radvánszky* 1895, 29-31.
93. Pl. a kisszebeni főltáron, vagy a Lippáról származó táblaképeken (MNG).
94. *Demkó* 1892,240.
95. Ez a felfogás a XIII.sz.-ban még a valóságot tükrözte, vö. *Hasse* 1979,40.
96. *Demkó* 1892,227.
97. *Hasse* 1979,39. — *Dexel* 1962,55.
98. Pl. *Jakó* 1957, 385. „A kolozsvári háztartásokban a tartós fa- és fémedények mellett egészen eltörpül 'a czierep mwnek' száma”.
99. *Dexel* 1962,55.
- 99/a. A Kállai Lőkös Jánosné által 1462-ben Odoardus Angelonis sókamarástól örökölt javak jegyzékében a piccariumot a lábassal is azonosítják, de soproni adataink között a tárgyak ezüst anyaga kizárja ezt. A fenti oklevelet idézi *Marosi* E.: *MMűv* 160.
100. *Vattai* 1955,207-08. — *MMűv* 741. (*Kolba* Judit tanulmánya).
101. *Hasse* 1979,17.
102. *Dexel* 1962,68.,315.kép: Franz Sickingen Haufenbeckere nyolc összeillő darabból állt, hasonló forma előfordult a budapesti ezüstleletben is: *Vattai* 1955,207.
103. *Mollay* Károly: Családtörténet és társadalomtörténet (az 1532. évi mészárosok). SSz XLII (1988),319.
- 103/a. *Tompas* 1973,296,298,302. — A perec Peter Göckerl pék, a húsvágó bárd Wolfgang Fleischacker, a félhold és két csillag Michel Pullendorfer címerében fordul elő. Annak eldöntése, hogy 15-20 évvel korábban is használták-e ezeket a címereket, és hogy kapcsolatban álltak-e a végrendelkező Dorothea asszonnyal, vagy néhai férjével, Mert Sighart városbíróval, további levéltári kutatást igényelne.
104. *Lóbert* 1980,33. A kifejezés Alföldi Bálint hagyatéki leltárában edények között szerepel.

105. I. *Holl*. Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda (Studia Archeologica IV.) Bp. 1966, 55.61. — Vö. a *serleg* címszóval *Mollay* 1982, 493-496, 20. kép.
106. *Holl* 1987, 318-20. (Toronyalja, Miklós Zsuzsa ásatása)
107. *Dexel* 1962, 61-62. Az ürmérték-edények is inkább ívelt, ballusterre emlékeztető testűek voltak. Uo.: 69-71.
108. *Hasse* 1979, 33. — *Dexel* 1962, 63.
109. *Holl* 1987, 327-28, 21-22. ábra
110. *Dexel* 1962, 63.
111. *Holl* 1987, 326-27. (Salgó várából)
112. *Dexel* 1962, 65-66. A képekre a 93. jegyzetben említetteken kívül ld. *Englisch—Jaritz* 1976., 28-29, 11-13. kép.
113. *Jaritz* 1977, 149. Ezen tárgyak kis számának okát nem annyira azok értéktelenségében látom, hanem abban, hogy ezeket a funkciókat más anyagból, pl. cserépből készített edények látták el.
114. *Mollay* 1941, 156. — *Storno* Miksa: Régi soproni borsajtók-hordók- és mércékről. SSz 4 (1940), 356-57., 366.
115. *Dexel* 1962, 65.
116. Ld. a 15. jegyzetet.
117. *Németh* Gábor: Ónedények (Évezredek, évszázadok kincsei) Bp., 1983, 5-6.
118. *Csatkai* Endre: Régi soproni óöntők. Történeírás I (1937), 27. — *Holl* 1987, 316.
119. Gy. *Duma*: Ergebnisse der Metalluntersuchung, in: I. *Holl*. Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. Bp., 1966, 85-87.
120. *Dexel* 1962, 65., 121. —
121. *Gömöri* 1979, 234-36, 11-12. kép.
122. *Dexel* 1962, 56.
123. *Jaritz* 1977/b, 260. — *Vattai* E., véleménye, aki a budapesti ezüstlelet poharairól szólva kizárólag használati jellegüket hangsúlyozza, ezért egyoldalúnak tekinthető.
124. *Gömöri* 1979, 10. kép. 6.
125. *Kralovánszky* Alán: A keresepi későközépkori ezüstkincs. AÉ 82 (1955), 190. Ez a kincslelet is egy ötvös hagyatéka, aki az elrejtett tárgyakat nyersanyagként akarta felhasználni.
126. *Dexel* 1962, 69.
127. *Kralovánszky*. i.m., 190-93.
128. *Dexel* 1962, 310, 311. kép (Vorlegemesser néven)
129. *Csatkai* Endre: Soproni ötvösök a XV-XVII.sz.-ban. Sopron, 1939, 6. Sopronból a jelzett időszakból két darab gótikus (XVI.sz. eleji) kehely maradt fenn a Szt. Mihály templom felszerelésében (*Bünker* Rajnald: Soproni emlékek. AÉ 1909, 395-96.) Mindkettőn látható a donátor címere (uo. 3. és 5. kép) de a Tomposnál közöltek közül egyikkel sem egyezik meg.
130. *MMűv* 161. (*Marosi* Ernő tanulmánya), 737. (*Kolba* Judit tanulmánya)
131. *MMűv* 734-35 (*Csernyánszky* Mária tanulmánya), 1455-69. és 1838-47. képek.
132. *Boockmann* 1983, 78. Korallgyöngyszem régészeti leletanyagból: K.H. *Gyürky* 1981, Taf. 18/11.
133. A kifejezés értelmezését Mollay Károlynak köszönöm.
134. *Kuenringer*, Kat.-Nr. 857, 858.
 Arózsafűzér megmintázása állandó kelléke volt a donátor-ábrázolásoknak, sőt az egyszerű portrékról is ritkán maradt el, vö. pl. Klaus Stalburg frankfurti tanácsúr és felesége portréját, akiknek rózsafűzérén szintén feltűnik az illatszeres golyócska. Közli *Boockmann* 1986, 318.
135. Jürgen *Wittstock*: Pilgerzeichen und andere Wallfahrtsdevotionalien in Norddeutschland, Aus den Alltag der mittelalterlichen Stadt, Hamburg, 1982. 198-199., 24-26.j., 12. kép. Az Agnus Dei medaillonak Rómában, a húsvéti gyertya viaszából öntött változatát mutatja

- be. Ezeket a sérülékeny darabokat ezüst tokocskákból őrizték, melyre szintén az Isten Bárányának ábrázolása került.
136. *Házi* 1939. felment ezalól.
 137. *MMűv.* 161-2. (Marosi E. tanulmánya)
 138. *Boockmann* 1983.78.
 139. *Boockmann* 1986. 71-72. — *Kubinyi* 1985. 634.
 140. *Askercz* 1976. 94.
 141. *Demkó* 1892. 223.
 142. Hasonló véleményre jutott a lübecki példák alapján *von Brandt* 350.
 143. *Mollay* 1982. 379-380. is megkülönböztetés nélkül, szinonimaként hozza a lad és a truhe szavakat.
 144. *MMűv.* 228. (Vadászi E. tanulmánya)
 145. *uo.* 289., *Boockmann* 1986. 72. — *Kuenringer* Kat.-Nr. 809., 50. színes kép
 146. *Askercz* 1976. 97.
 147. *M.Műv.* 288-9. (Vadászi E. tanulmánya) — *Kovalovszki* Júlia: Gótikus és reneszánsz bútorok, Bp., 1980. 69-71. képek
 148. *Jakó* 1957. 372.
 149. *Csatkai-Dercsényi* 1956. ez utóbbi adatot egy pénzadománnyal összecszerelve (II/2.12), a bánfalvi Szt. Farkas templomra vonatkoztatja.
 150. *Englisch* — *Jaritz* 1976. 13. Őra jelezte az időt a Szt. György u. 3. ház tornyán is 1534-ben, vö. *Mollay* Károly: Sopron a középkor végén, SSz. X (1956) 36.
 151. Köszönöm Gömöri Jánosnak, hogy az ajtókra vonatkozó adatokat rendelkezésemre bocsátotta.
 152. *Mollay* 1983, 193-237.
 153. Ausstellungskatalog: Das Wiener Bürgerliche Zeughaus. Wien, 1977. Kat-Nr. 131-195., Abb. 102-104. — Leopold *Schmidt*. Zur Geschichte, Funktion und Ikonographie der Wiener Tartschen des XV.Jhs. *uo.*: 44-51.
 154. *Mollay* 1983, 213.
 155. *Gömöri* 1977, 141-149.
 156. *uo.* 141. — *Kuenringer* Kat.-Nr. 51-52, 54-55. — *Kalmár* János: Régi magyar fegyverek. Bp., 1971., 141.
 157. I. *Holl*. Feuerwaffen und Stadtmauern — Angaben zur Entwicklung der Wehrarchitektur des XV.Jhs. AA 33 (1981), 202-03. A puskák azonosítását megnehezíti, hogy nem mindig lehet a „puchse” szóról eldönteni, hogy az eredeti ’szelence, persely’, vagy ’puska’ jelentésben fordul-e elő. Vö. *Mollay* 1982, 452-454. A Soproni Múzeumban őrzött anyag a felsorolt fegyverfajták szinte mindegyikét képviseli. Egyértelmű azonosítást az általános leírások tulajdonos-jegyek hiányában nem tesznek lehetővé. A múzeumban őrzött szakállas puskákról ld.: *Kozák* Károly: A magyarországi szakállas puskák fejlődéstörténetéről: AÉ 101 (1974), 294, 8.kép; 297, 16.kép; 301. A „lan puchsen” kifejezés értelmezése: *Mollay* 1989.31.
 158. *Gömöri* 1977, 148.
 159. *Mollay* 1941, 115.
 160. *Szűcs* 1955, 172-174.
 161. *Mollay* 1941, 115. — Vö.: *Dányi* — *Zimányi* 1989. 172-202.
 162. *Somogyi* Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. Bp., 1941., 67. (XVI-XVII.sz.-i adatok) — Ispóty-elszámolások: II/2.306-13, II/3. 56-63, 94-112, ld. SSz 5 (1942), 29-34. — Vö.: *Házi* 1939, 153-56. — *Jaritz* 1980, 60.
 163. *Pickl* 1966. 77-78., 109. — *Jaritz* 1977. 263.
 164. *Dávid* Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban. — Magyar Műemlékvédelem Évkönyv 1967/68. 120-122.
 165. *Probst* 1954, 143.

166. Radó Polikárp: Sopron város kéziratos misekönyve: a Golso-kódex, Magyar Könyvszemle 64 (1940) 226.
167. Probst 1954. 143-4.
168. Házi 1939. 97.
169. Probst 1954. 137-143.
170. Végredeletéről legutóbb: Kódexek a középkori Magyarországon, Bp., 1985. 124-5. 102. tétel, továbbá Mollay Károly: Többnyelvűség a középkori Sopronban — a latin nyelv, SSz XXI (1967) 318-20. — Probst 1954. 137-140.
171. Probst 1954. 143., Mollay 1968. 49.
172. Csánki/Dezsdő közlése: Magyar Könyvszemle 15 (1890) 52-53.
173. Kuenringer, Kat.-Nr. 350.b.
174. A cseh katonaság által 1481-ben okozott károk listájának (II/6.253) és az 1488-as adójegyzéknek (II/4.393.) összevetéséből.
175. Beleszámlítva az OSZK-ban őrzött Golso-kódexet is.
176. A 13. táblázatban felsorolt művek az Evangélikus Gyülekezeti Könyvtárban található; köszönöm Szála Erzsébetnek, hogy tanulmányozásukat lehetővé tette.
177. Mollay 1968. 54-58.
178. Kubinyi 1985. 626., 633. A későbbi évszázadokra már jó összehasonlítási alap lehet Radvánszky 1895.
179. Kovács Ferenc: Nyugat-Magyarország áruforgalma a XV.sz-ban, Bp., 1902.
180. Gömöri J. ásatása. Az anyag külön cikkben az Arrabona hasábjain fog megjelenni.
181. MMűv 160. (Marosi E.) A kincsfelhalmozásnak azonban nem „bizonyos normák”, hanem a polgárság tőkeszegénysége szabott határt.
182. Hálával tartozom mindazoknak, akik ötleteikkel, javaslataikkal támogatták munkámat: Dávid Ferencnek, Holl Imrének, Kubinyi Andrásnak és Mollay Károlynak, valamint a Soproni Múzeum munkatársainak, Askercz Évának, Domonkos Ottónak és Gömöri Jánosnak, akik számos „munkamegbeszélésen” járultak hozzá egy-egy vitás kérdés megoldásához.

Rövidítések

A/ folyóiratok, évkönyvek

AA Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Bp.

AÉ Archaeológiai Értesítő, Bp.

Bp. Rég. Budapest Régiségei, Bp.

Fol. Arch. Folia Archaeologica, Bp.

SSz Soproni Szemle, Sopron

Sz Századok, Bp.

TSz Történelmi Szemle, Bp.

ZAM Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Köln-Bonn

B/ tanulmányok, monográfiák

Askercz 1976. Askercz É.: Polgári otthonok a XVII-XVIII.sz.- Sopronban. Arrabona 18 (1976), 89.skk.

Boockmann 1983. H. Boockmann: Leben und Sterben in Mittelalterlichen Göttingen. Göttinger Jahrbuch 31 (1983).

Boockmann 1986. Die Stadt in Späten Mittelalter. München 1986.

von Brandt 1973. A. von Brandt: Mittelalterliche Bürgertestamente. Heidelberg 1973.

Csatkai-Dercsényi. Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Csatkai E. és Dercsényi D., Bp., 1956².

Dányi-Zimányi 1989. Dányi D.-Zimányi V.: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Bp., 1989.

Demkó 1892. Demkó K.: Felső-magyarországi városok életéből. Bp. 1892.

Dexel 1962. W. Dexel: Das Hausgerät Mitteleuropas. Braunschweig-Berlin 1962.

Endrei 1989. Endrei W.: Patyolat és posztó, Bp. 1989.

Englisch-Jaritz 1976. Das tägliche Leben im Spätmittelalterlichen Niederösterreich. Sankt Pölten-Wien 1976. (Wissenschaftliche Schriftenreihe No.19/20/21)

Gömöri 1977. Gömöri J.: Számszerjához tartozó csontfaragványok. SSz XXXI (1977).

Gömöri 1979. A soproni középkori zsinagóga régészeti kutatása. SSz XXXIII (1979).

Gyürky 1981. K.H.Gyürky: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. Bp., 1981.

Hasse 1979. M.Hasse: Neues Hausgerät, neue Häuser, neue Kleider. Eine Betrachtung der Städtischen Kultur im 13. und 14. Jhs. sowie ein Katalog der metallenen Hausgeräte. ZAM 7 (1979)

Házi. Házi J.: Sopron szabad királyi város története, I/1-7, II/1-6.köt. Kiadta Házi Jenő, Sopron, 1921-1941.

Házi 1939. Sopron középkori egyháztörténete. Sopron 1939.

Holl 1979. Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. AA 31 (1979)

Holl 1987. Zinn im Spätmittelalterlichen Ungarn. AA 39 (1987)

Jakó 1957. Jakó Zs.: Az otthon művészete a reneszánsz Kolozsváron. Kelemen Lajos emlékkönyv, Kolozsvár 1957.

Jaritz 1977. G. Jaritz: Die realienkundliche Aussage der sogenannten „Wiener Testamentsbücher“, in: Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters. Wien 1977.

Jaritz 1977/b: Zur Lebenshaltung in Niederösterreichischen Kleinstädten während des Spätmittelalters. in: Festschrift Friedrich Hausmann, Graz 1977.

Jaritz 1978: Zur materiellen Kultur der Steiermark im Zeitalter der Gotik, in: Gotik in der Steiermark, Ausstellungskatalog, Graz, 1978.

Jaritz 1980: Die Spätmittelalterliche Stadt in der Sachkulturforschung, in: G. Wiegmann (Hrsg.) Geschichte des Alltagskultur, Wien, 1980.

- Kubinyi* 1985: A. Kubinyi: Die Rolle der Archäologie und der Urkunde bei der Erforschung des Alltagslebens im Spätmittelalter, Etudes Historiques Hongroises, Bp., 1985.
- Kuenringer*: Die Kuenringer — Das Werden des Landes Niederösterreich, Ausstellungskatalog, Wien, 1981.
- Löbert* 1980: H. Löbert: Das keramische Inventar einer Abfallgrube des XVI. Jahrhunderts aus Göttingen, ZAM 8 (1980)
- Mollay* 1941: Mollay K.: Soproni élet a középkor végén (a Haberleiter család története) SSz.V. (1941)
- Mollay* 1968.: Többsz nyelvűség a középkori Sopronban — a latin nyelv, SSz XXII (1968) 37-58.
- Mollay* 1982: Magyar-német nyelvi érintkezések a XVI. század végéig, Bp., 1982.
- Mollay* 1983: Kőszeg 1532. évi ostroma és Sopron, SSz XXXVII (1983)
- Mollay* 1989.: Középkori háztörténet és várostörténet I — II., SSz XLIII (1989) 18-39, 126-148.
- Pickl* 1966: Othmar Pickl: Das älteste Geschäftsbuch Österreichs, Graz, 1966.
- Probst* 1954.: F. Probst: Ödenburger Privatbibliotheken im 15. und 16. Jahrhundert, Burgenländische Heimatblätter 16 (1954)
- Radvánszky* 1895.: Radvánszky B.: Magyar családélet és háztartás a XVI-XVIII. században, Bp., 1895. (Reprint 1987.)
- Szűcs* 1955: Szűcs J.: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon, Bp., 1955.
- Tárkány-Szűcs* 1980: Tárkány-Szűcs E.: Magyar jogi népszokások, Bp., 1980.
- Tompos* 1973.: Tompos E.: Soproniak középkori pecsétjei, SSz XXVII (1977)
- Vattai* 1955.: Vattai E.: Budapesti ezüsterleget a XV. sz.-ból, Bp. Rég. XVI. (1955)
- MMűv.* Magyarországi Művészet 1300-1470 körül, szerk. Marosi Ernő. Bp. 1987.

A végrendelkezők és az adójegyzékben szereplők összehasonlítása

A/ 1424/27

	adózók	végrendelk. és adózó adózó	(családtag)	csak végrend.	végrend. + adózó %
1. fertály	119	2	–	–	1,6
2. fertály	228	16	(8)	2	7,9
3. fertály	148	6	–	–	4
4. fertály	196	3	–	–	1,5
belváros	131	5	(7)	–	3,8
összesen	822	32	(15)	2	34 = 4,1

B/1488

1. fertály	107	4	(1)	1	3,7
2. fertály	165	5	(1)	–	3
3. fertály	125	4	(1)	–	3,2
4. fertály	177	9	(3)	1	5,6
belváros	143	18	(20)	2	14
összesen	717	40	(27)	5	45 = 6,3

2/a. táblázat

A végrendelkezők megoszlása nemek és családi állapot szerint

	nő		férfi	
	szám	%	szám	%
hajadon/nőtlen	–	–	60	19,3
férjezett/nős	63	20	137	43,6
özvegy	38	12	16	5,1
összesen	101	32	213	68

2/b táblázat

A végrendelkezők megoszlása foglalkozás szerint

	végrend. sz.	%
iparos	80	25,5
csak szőlőbirtokos polgár	151	48,1
nagykereskedő	41	13,1
pap	34	10,8
nemes	8	2,5
összesen	314	100

3. táblázat

A városi adó egy adózóra jutó átlaga, aranyforintra átszámítva

Év	Aft átlag (denár)	Év	Aft átlag (denár)
1424/27	330,8	1466	160,3
1437	212,8	1468	69,91
1440	376,95	1488	127,9
1442	151,62	1489/a	156,1
1454	174,24	1489/b	123,1
1457	175,25	1490	194,8
1458	163,72	1459	161
1459	102,83	1505	135,35
1461	104,76	1523	150,09
1463	99,52	1524	134,8
1464	92,2	1525	132,51

4. táblázat

A végrendelkezők lakóhelyek szerinti megoszlása

lakhely év	belváros	1. fertály	2. fertály	3. fertály	4. fertály
1393–1440	16	1	19	3	2
1441–1470	25	3	10	6	2
1471–1500	44	5	21	11	10
1501–1526	57	–	26	8	7

A végrendeletekben említett tárgyak tárgycsoportonkénti megoszlása

	említés	%
ékszer	134	6,6
ruhadarab	450	22,3
lábbeli	12	0,6
szövet	40	2
ágynemű	183	9
törölőruha, terítő	33	1,6
edény	220	10,9
evőeszköz	35	1,7
kegytárgy	124	6,1
bútor	212	10,5
lakberendezési tárgy	16	0,8
fegyver, lószerszám	57	2,8
szerszám	43	2,1
iparos nyersanyaga	11	0,6
pénzérme, nemesfém	23	1,1
mg. termék, fűszer	205	10,2
állat	67	3,3
jármű	11	0,6
könyv	107	5,3
pecsét, oklevél	11	0,6
nem értelmezhető	23	11,4
összesen	2017	100

Az egyes tárgycsoportok birtokosainak arányai
1. vagyoni megoszlás (%)

	egyén	0-0,99	1-1,99	2-2,99	3-3,99	4-4,99	5-7,99	8
ékszer	37	–	18,9	21,6	8,2	2,7	16,2	32,4
ruha/cipő	71	11,2	18,4	16,9	8,4	7	18,4	19,7
edény/evőeszköz	42	2,3	21,4	21,4	14,3	4,8	11,9	23,9
ágynemű	33	6	24,2	21,2	3	15,2	15,2	15,2
bútor	41	9,7	24,4	21,9	4,9	12,2	9,7	17,2
fegyver	8	–	37,5	12,5	12,5	–	–	37,5
szerszám/munkae.	10	–	70	–	20	–	10	–
bor	44	6,8	20,5	13,6	9,1	9,1	18,2	22,7
állat	22	13,6	32	4,5	9,1	4,5	22,7	13,6

6/b. táblázat

**Az egyes tárgycsoportok birtokosainak arányai
2. lakóhely szerinti megoszlás (egyének)**

	összes egyén	belváros	k/1	k/2	k/3	k/4
ékszer	56	43	1	5	2	5
ruha/cipő	109	65	2	25	8	9
edény/evőeszköz	63	40	1	13	7	2
ágynemű	45	23	1	10	7	4
bútor	60	32	1	14	8	5
fegyver	12	10	–	1	–	1
bor	61	35	1	15	7	3
állat	36	16	1	12	3	4

7/a. táblázat

A világi ruhafélék megoszlása

ruha	db	férfi	nő
1. rock	108	40	22
2. mantel	47	15	23
3. schaube	35	25	1
4. kursen, pelz	22	7	8
5. seidel	8	4	–
6/a. joppe	21	15	1
b. hosen	19 pár	16	–
7. hazigk	4	2	1
8. phait	32	9	8
9. padphait	8	4	1
10. gugel	6	5	–
11. haube	12	7	3
12. slayr	99	11	14
13. huet/pirret	7	3	–

7/b. táblázat

Egyházi öltözetek

név	meglevő	átalakítani	venni	összes
miseruha	6	5	12	23
karing	4	2	1	7
vállkendő	2	–	2	4

Szövetfélék származási helyei

szövetféle	ruha	anyag	összesen
walisch	10	2	12
harras	6	–	6
pernisch	7	1	8
lundisch	6	2	8
perighamer	1	2	3
akoleysch	2	–	2
prukisch	2	–	2
swabisch	1	–	1
münicher	1	–	1
harberger	2	–	2
newhawser	–	1	1
ollmunczer	–	1	1
rezcisch	1	–	1

A ruhadarabok színének gyakorisága

fekete	57
barna	36
kék	24
vörös	14
zöld	11
fehér	9
szürke	7
sárga	3

9. táblázat

Edények és konyhai felszerelések megoszlása anyaguk szerint (Sopron Fabricius ház)

NÉV	ezüst		ón		réz		bronz		üveg		fa		vas		?		össz.		cserép	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
pohár	84	20							2	0,48					5	1,2	91	22,1	76	9,53
csésze	5	1,2									1	0,24			1	0,24	7	1,7		
kupa	9	2,2													2	0,48	11	2,67		
kanna	2	0,48	71	17,2	1	0,24									11	2,67	85	20,6	32	4
palack			4	0,97					1	0,24					6	1,44	11	2,67		
tál(ka)	1	0,2	124	30,1							1	0,24					126	30,6	3	0,4
tányér			41	10													41	10	1	0,1
mosdótál					5	1,2									4	0,97	9	2,2		
üst															5	1,2	5	1,2		
fazék																			505	63,4
lábás/serpenyő															2	0,48	2	0,48	12	1,5
fedő																			119	14,9
moszár							4	0,97									4	0,97		
dézsza, kád, stb.											12	2,9					12	2,9		
egyéb													4	0,97	4	0,97	8	1,9	49	6,15
összesen	101	24,5	240	58,2	6	1,44	4	0,97	3	0,72	14	3,4	4	0,97	40	9,7	412	100	797	100

10/a. táblázat

Kannafélék megoszlása (azonosítható méretűek)

dreyhalbkandel	3 db
pintkandel	9
halbkandel	16
seytelkandel	13
achtenkandel	2

10/b. táblázat

Az ezüst, ill. ónedényeket említő személyek vagyoni helyzete

	0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-8	x 8
ón	1	6	4	2	–	–	2(hagy. lelt.)
ezüst	–	2	6	4	3	3	8

11. táblázat

Kegytárgyakat öröklő templomok

név	tárgy	kehely	kereszt	ereklye tartó	miseruha	casula- kereszt	karing	egyéb textil	mise- könyv	egyéb	összes
Szt. Mihály		17	5	4	12	1	7	12	9	8	75
Boldogasszony		2			2	1			2	1	8
Ferences		1			1	1				2	5
Szt. Lélek		2			1	1		1			5
Szt. János		2	1			1					4
Szt. György					2	1			1		4
Szt. Jakab		2									2
Szt. Lénárd		1									1
Szt. Sebestyén		1			1				1		3
Szt. Farkas		1	1		1						3
Sopronon kívüli egyéb		1	1		3			1	1	2	9
?		4			1			3			8
összes		34	8	4	24	6	7	17	14	13	127

Fegyverfajták megoszlása végrendelkezésként

név	vk	ab.	st.	wn.	pn.	pk.	sw.	sp.	sb.	px.	pz.	hs.	hr.	vh.	kn.	hs.	wl.	sr.	eh.	tr.	pv.	tg.	össz.
E. Hierss										1													1
W. Moser	1						1						1	1	2	2							8
N. Pock	1																						1
S. Pognor	1,5	20		1	4																		25
Alföldi B.*	10,2	4				3	5	2	6					31	8		1	19	20	4	1	1	105
M. Stadel	1,8						1		1														2
H. Zirkendorferin*	7,4	1				1	8	1													4		15
Sóvágó Vince												2											2
H. Schmidt	2,2		1	2																			3
P. Göckel	3,32	1				1			1	1											1		5
Kolbat Hansin	1,48								1	1									1				3
G. Slapan							1		1														2
Herr Valentin*										1													1
N. Haberleiter	13,3	1		1																			2
Larencz Hauser											1												1
összesen	28	2	4	4	3	10	11	2	9	2	4	1	32	10	2	1	19	21	4	1	6		176

* hagyatéki leltár

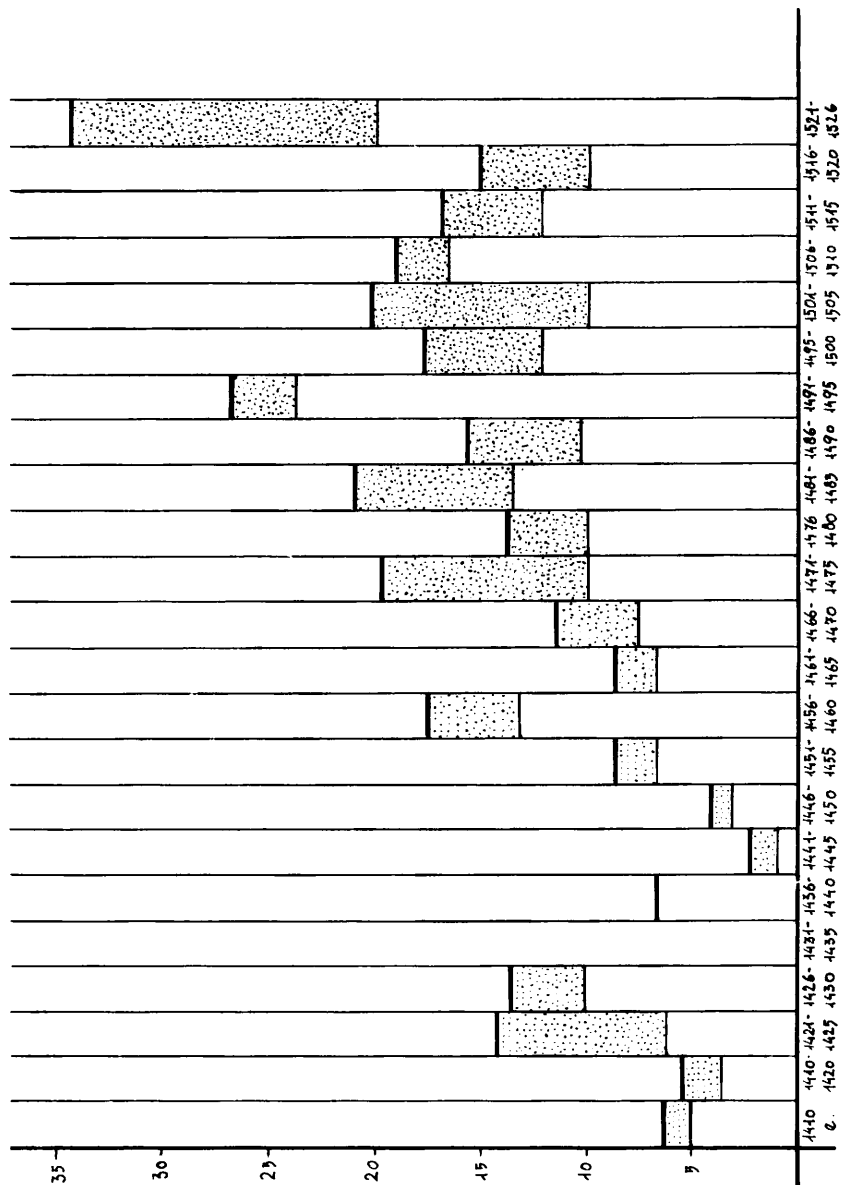
Rövidítések: vk. vagyoni kategória, ab. armbrust, st stahel, wn. winten, pn. pogen, pk. posskoch, sw. swert, sp. spiess, sb. säbel, px. puxen, pz. panczir, hs. harnasch, hr. harnasch rokeln, vh. vorder- und hindertail, kn. kneipughkkn, ha. plechhandtschuech, wl. wadel, sr. schaler, eh. eysenhuet, tr. tartsche, pv. pavesse, tg. tyglitz

A végrendeletekben szereplő, esetleg azonosítható könyvek listája

eredeti cím	tulajdonos	év	okl. kiad.	könyvtári cím	jelzet	kiadás éve	irodalom
1. Biblia Aurea	Georg Preier	1481	II/1.199	Aurea Biblia	Ld 61	Ulmae 1476	Mollay: 1968/49.
2. Messpuech Graner Bistumb	W. Flachel	1520	II/1.355	Missale secundum. chorum Excl. Strig	Le 40	Venetiis 1512	
3. Rosarium	W. Flachel	1520	II/1.355	Brenardini de Bustis Rosarium serm	Le 8	Hagenau 1508	
4. Rationale divinorum	W. Flachel	1520	II/1.355	Rationale divinorum	Le 39	Hagenau 1509	
5. Lampertica Historia	W. Flachel	1520	II/1.355	Historia Lombardica	Lc 9	Nürnberg 1478	Mollay: SSz 1989/40.
6. Discipulus de eruditione	Kőszegi B.	1513	II/6.295	Liber discipuli de	?	Reutlingen 1479–1482	Mollay: SSz 1968/55.
7. Nauncula penitentiae	B. Schwarz	1523	II/1.413	Kaisersperg: Navicula penitentiae	Le 10a	Augsburg 1514	
8. Dormi secure	B. Schwarz	1523	II/1.413	Dormi secure sermones	Le 4	Reutlingen 1485	
9. Postilla	B. Schwarz	1523	II/1.413	Gigler: Gesangpostill	Le 2	(MS)	
10. Gesta Romanorum	B. Schwarz	1523	II/1.413	Gesta Romanorum cum applicationibus moralizatis	Ld 34	Hagenau 1508	
11. Duae partes Pomerii	B. Schwarz	1523	II/1.413	Pelbarti de Temesvár Pomerium sermonum	Lc 26	1516	

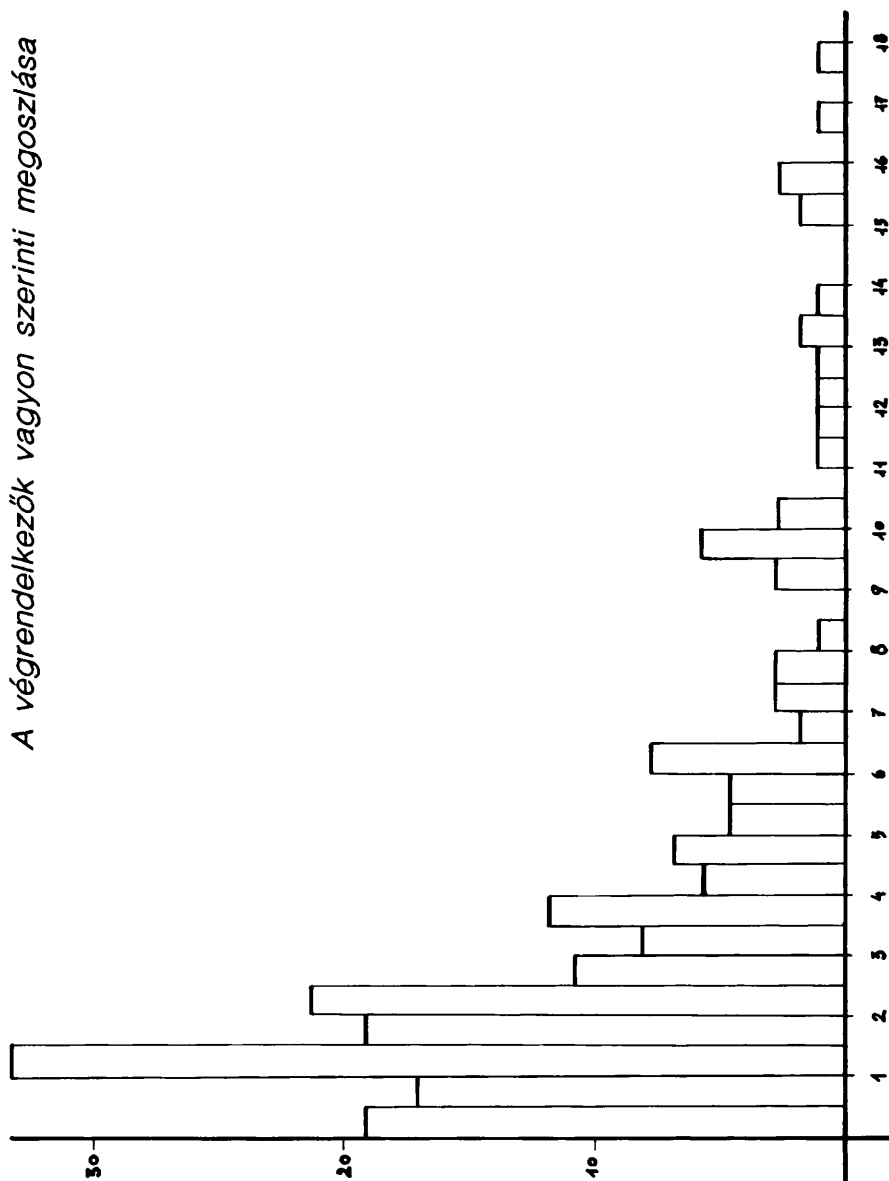
1. ábra

A végrendeletek időbeli megoszlása

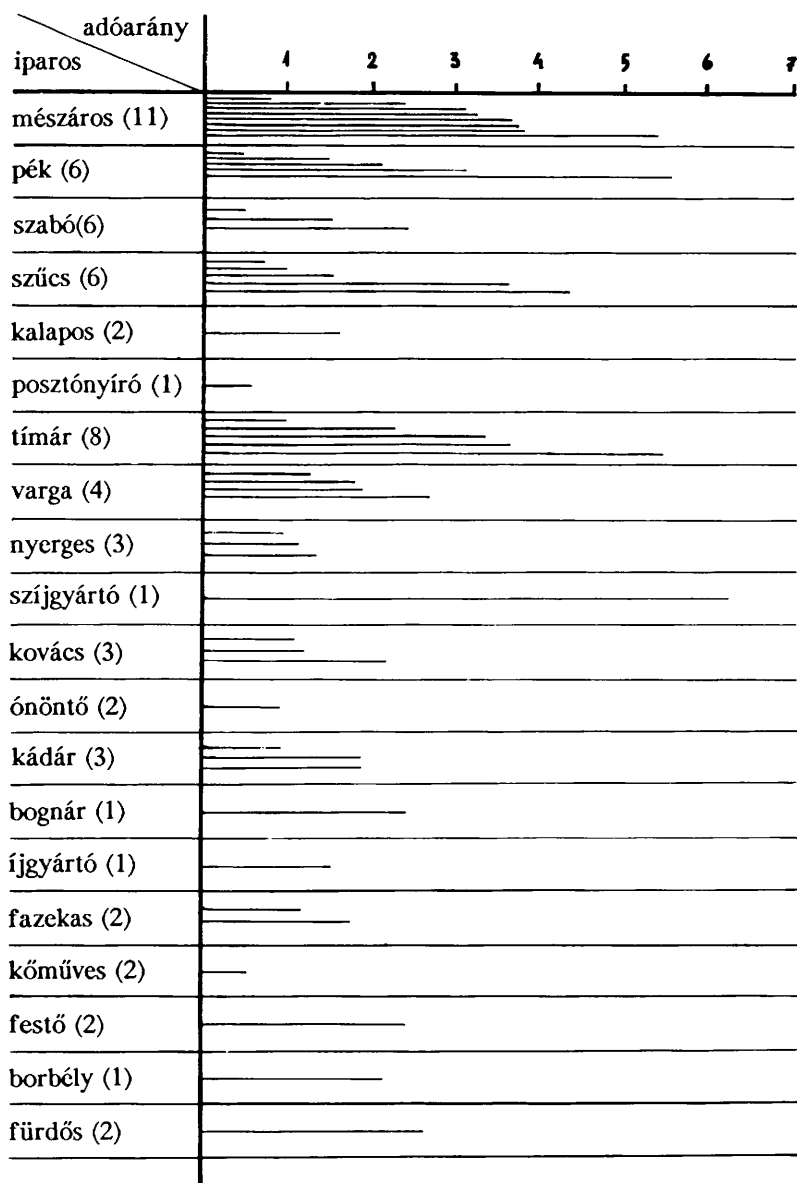
2. ábra

A végrendelezők vagyoni szerinti megoszlása

3. ábra

A végrendelkező iparosok iparágankénti és vagyon szerinti megoszlása

Katalin Szende: Alltagskultur und Gesellschaft in einer mittelalterlichen Stadt (Sopron/Ödenburg) aufgrund der Testamente von 1393 bis 1526

Bei der Erforschung der materiellen Kultur und Sozialstruktur spätmittelalterlicher Bürgerfamilien bilden die testamente und Nachlassinventare unsere wichtigsten Quellen. In der Stadt Sopron sind aus der oben angegebenen Periode 314 solche Verfügungen erhalten geblieben. Durch ihre relativ grosse Anzahl bieten sie — komplex durchforscht — ein objektives Bild über die Lebensführung der Erblasser, die einen Prozentsatz von 6-8 % des — in allgemeinen unter besseren materiellen Verhältnissen lebenden — Bürgertums bildeten. Die ärmeren Schichten der Bevölkerung werden in unseren Quellen nur in geringer Anzahl, passiv erwähnt.

Die Erwähnung des Sachgutes und der Immobilien wurde — ausser der örtlichen Gepflogenheiten auch dadurch stark beeinflusst, was für Familienmitglieder, Verwandte die einzelnen Bürger gehabt haben. Der Zweck dieses Aufsatzes ist deshalb nicht das Studium solcher Gegenstandskomplexe, die im Besitze einzelner Bürger waren, sondern vielmehr das problem von der Seite des Sachgutes zu betrachten. Die verschiedenen Gegenstandsgruppen wurden dem Aussehen und der Anwendung nach, und auch danach betrachtet, für welche Sozial — oder Vermögenszustände sie bezeichnend waren. Die für uns wichtigsten Objektengruppen waren die Schmuckstücke, Kleider, das Koch- und Essgeschirr, Devotionalien, Waffen, Werkzeuge, Bücher, usw.

In unserem Überblick fanden wir jene Erscheinungen und Tendenzen besonders bemerkenswert, die innerhalb des allgemeinen Bildes der Epoche — die materielle Kultur des Bürgertums auszeichnen. Unsere Aufgabe wurde durch die Tatsache erschwert dass wir aus dem Kreise des Adel — und Bauerntums kein solches, zeitlich so kontinuierliches, räumlich so einheitliches Quellenmaterial besaßen, wie aus dem Kreise des Bürgertums.

Der Wichtigkeit nach ist die Tendenz zur Zweckmässigkeit, der Anspruch das Milieu je bequemer und je anstelliger zu gestalten primär einzuordnen. Das lässt sich sowohl in der stufenweisen Differenzierung der Mobilierung, in Erscheinung neuartiger Möbelstücke, wie Schreibtische, Tellerschränke, Bücherschränke, usw., als auch in Anwachsen der Menge des Bettzeuges wahrnehmen. Dieselbe Bestrebung widerspiegelt sich auch in der Gestaltung des Importes verschiedener Textilien. Die Teilnahme an dem Handel flämischer und englischer Tuche gestaltete sich nicht nur als ein Geschäftsunternehmen, sondern machte auch die neuartigen Ansprüche des Bürgertums geltend.

Ein besseres Beispiel der praktischen Ansichten lässt sich vielleicht durch die zweckdienliche Bestimmung des Materials der Geschirre bieten. Auch aus der Tabelle 9 geht es hervor, dass jene Geschirrarten, deren aus Metall angefertigten Varianten häufig vorkommen, in dem als Vergleich verarbeiteten spätmittelalterlichen Fund-

komplexe (Sopron, Fabricius-Haus) nicht oder nur selten zu finden sind. Im Falle der Becher ist der Widerspruch mit der Schatzbildnerrolle der Silbergeschirre zu erklären. Hinter der Einseitlichkeit der Tongeschirre drückt sich das, von dem dörflichen Bewohner qualitativ abweichende Lebensniveau der städtischen Bevölkerung. Die Ansprüche des Bürgertums wurden mannigfaltiger, differenzierter, mittels Einbeziehung von Metall-, Glas- und Importwaren, unter Verwendung der angemessensten Materialien befriedigt.

Diese praktische Auffassung bedeutete selbstverständlich nicht, dass das Bürgertum keine Repräsentationsansprüche gehabt hätte. Als Vorbild diente ihm die Oberschicht des Kleinadels, bei seinen spärlicheren Mitteln konnte aber das Bürgertum eine völlige Nachahmung der Lebensweise des Kleinadels sich nicht leisten. Obwohl die Zierden der Kleidung und die Schmucksachen ihrer Formen nach von denen des Kleinadels nicht abwichen, wurden doch auch bei den Wohlhabendsten nur noch aus Silber gefertigt, und dasselbe galt auch für den Geschirrvorrat als charakteristisch.

Die Zahl der zur Schatzbildung geeigneten Mobilien ist in den bürgerlichen Haushalten relativ gering, und auch diese sind meistens im Besitze solcher Familien, die mehr als den doppelten Steuere Durchschnitt zahlten.

Die Seltenheit der wesentlichen Mobilien und Schmuckstücke wird auch dadurch bewiesen, dass auch in den von uns untersuchten Testamenten solche Sachgüter zu finden sind, die in zwei Vermächtnissen erwähnt werden, z.B. zwei Goldringe, ein orientalischer Teppich, ein türkischer Säbel, mehrere weltliche und geistliche Bücher, und vermutlich kommt das auch bei etlichen, mit Wappen versehenen Silberbechern vor. Wir könnten die Reihe wahrscheinlich mit weiteren Beispielen fortsetzen, wenn nur die Beschreibungen der Objekte in den Testamenten etwas ausführlicher wären. Das zeigt zugleich auch, dass die Oberschicht des Bürgertums eine geschlossene Elite bildete, wodurch nicht nur der Bereich der Eheschliessungen, sondern gewissermassen auch die Rahmen der Mobilität wertvoller Sachgüter bestimmt wurden.

Die seltenen Objekte, die Luxuswaren, gutenteils aber auch die Tuche stammten aus Werkstätten ausländischer Handwerker. Diese abendländische Orientierung war in Sopron bemerklich stärker, als in den übrigen Städten Ungarns. Bei den meisten Objekten ergab sich daraus ein Absterben territorialer Eigenartigkeiten, in der Keramik hat sich aber unter den ostösterreichischen und westungarischen Bereichen eine eigene, zeitweilige Werkstattpraxis entwickelt.

Zu dem nicht allzu hohen Niveau des lokalen Handwerks hat auch die eindeutig in die Landwirtschaft (Weinbau) gerichtete Akkumulation beigetragen. Das Kapital — jener Bürger, nämlich die durch ihre Gewerbe- oder Handelstätigkeiten dazu in der Lage waren, wurde fast ausnahmslos in Weingärten investiert. Die Stadtbevölkerung schloss sich auch meistens durch die Weinausfuhr dem Handel an.

Bei einigen Objekten wurde auch die Möglichkeit der Gegenüberstellung mit den in der Stadt, bzw. ihrer Umgebung erhaltenen archäologischen Funden, etliche Male sogar die der Identifizierung (z.B. bei Kelchen, Eisentüren, Waffen, Büchern) geboten. Es kommt jedoch häufiger vor, dass die von uns benutzten schriftlichen Quellen von solchen Nachlassgegenständen Angaben liefern, welche mit archäologischen Methoden — ihrer Materialien zufolge — nicht erforscht werden können.

Ein Fundkomplex scheint dagegen mittels Freilegung der Objekte des Alltagslebens geeigneter, das aufgrund der Testamente entworfene Bild vollständiger, vollkommener, konkreter zu gestalten. Durch das archäologische Material wird der Erforschung des Lebenswandels der in den Geschichtsquellen kaum ergreifbaren ärmeren städtischen Bevölkerung gleichfalls Beihilfe geleistet.*

•

* Für das Lektroieren der deutschen Zusammenfassung bin ich Herrn Geyza Alpár verpflichtet.